

Küreselleşme: Bir yandan bütünleşen, öte yandan parçalanmış dünya gerçeği

(Ankara Üniversitesi SBF- Küreselleşme Konferansı, 2007)

Küreselleşme sürecinin gerçeği konusunda artık pek kuşku yok; ancak bu sürecin nasıl yorumlanacağı meselesi hâlâ çok tartışmalı. Çok boyutlu, çok yüzlü, epeyce karmaşık bir olgu karşısında olduğumuz açık, herkesin bir tarafından tutup açıklamaya çalıştığı da ortada. Bu kadar farklı bakış açıları ve yorumlarla zenginleşen küreselleşmenin, günümüzün en önemli tartışma alanlarının başında geldiği ve bu alanda epeyce bir literatür biriktiği de bir gerçek. Bu tartışmalar çerçevesinde küreselleşmenin çok yönlü ve yüzlü olması gibi, çelişkili karakteri olduğu ve karmaşık sonuçlara yol açtığı da ortaya çıkmakta. Bu süreç, dünyanın birbirine yaklaşması gibi uzaklaşması, küreselleşmesi gibi yerelleşmesi ya da bütünleşmesi gibi parçalanması anlamına da gelebilmektedir. Özellikle, bugün tüm öteki alanları geride bırakan piyasa küreselleşmesinin küresel ölçekte piyasa, firma, üretim teknikleri, işgücü kullanımı gibi konularda yol açtığı yatay bütünlemenin yanı sıra, bölgeler, ülkeler ve sınıflar arasında yarattığı parçalanma ve katmanlaşma konusunda söylenecek çok şey olduğu yadsınmaz. Burada da, üzerinde durulması gereken bir ideoloji veya bir mantık meselesi karşımıza çıkmaktadır. Bu yazıda, piyasa küreselleşmesinin arkasındaki kapitalist mantık ve sonuçları çerçevesinde bir tartışma yapılmaya çalışılmaktadır.

1-Küreselleşmenin karmaşık karakteri ve farklı yorumlar

Küreselleşmenin kaynağını veya çıkış noktasını esas alan yaklaşımlara bakıldığında; küreselleşmeyi, a)teknolojik/ekonomik gelişmelere bağlayanlar; b)kapitalizmin yeni bir evresi olarak görenler; c) liberal-çoğulcu anlayışla modernite krizi ve farklılaşan kültürün bir sonucu olarak değerlendirenler; d) uluslararası ilişkiler sistemindeki değişiklikleri öne çıkaranlar gibi dört gruptan söz etmek mümkün görünmektedir. Bu dört grup içinde de, birbirinden farklı yorum ve açıklamaların geldiği bir gerçek. Örneğin bunlar içinde, yaşadığımız süreci eski veya yeni bir olgu olarak görenler olduğu gibi, çok belirleyici bir etken veya ideoloji olarak ele alan "güçlü" küreselleşmeciler ile birçok etken arasında bir dinamik olarak değerlendiren daha yumuşak veya ılımlı küreselleşmeciler de bulunmaktadır.

Küreselleşmeyi teknolojik gerçekliklere bağlayanlar için küreselleşme genellikle günümüze özgü bir olgu iken, ekonominin veya piyasanın küreselleşmesinden söz edenler için, küreselleşme geçmişten bugüne uzanan bir sürecin devamıdır. Teknolojik gerçekçilere göre, endüstrileşmenin veya teknolojinin kendine göre bir mantık ürettiği ve bu mantığın kurumlardan değerler sistemine kadar birçok toplumsal olguyu etkilediği tezi (C.Kerr, vd. 1973, 54) ileri sürüldüğü gibi, günümüz dünyasının ulaştığı teknolojik düzeyin de hem küresel etkileşimi mümkün ve gerekli kıldığı hem de yeryüzündeki toplumlar arasında karşılıklı bağımlılık ilişkisi geliştirerek onları birbirine yakınlıktırarak görüşü savunulmaktadır. Teknolojik gerçekçiliği ekonomik gerçekçilikle birleştirenler de, bugünkü teknolojinin (post-fordist üretim sürecinin) hem emek ve sermaye arasındaki güç dengesini değiştirdiğini, hem de piyasanın artık ulusal sınırları aşmak zorunda olduğunu ve küresel bir piyasanın kaçınılmazlığını ileri sürdükleri gibi, küresel şirketleri de küresel piyasanın arkasındaki temel güç olarak görmektedirler (Ohmae, 1990, 119). Bu yaklaşım içinde, küreselleşme de oldukça yeni, kendiliğinden ve kaçınılmaz bir olgu olarak sunulmaktadır. Buna karşın Marksist yaklaşım, küreselleşmenin kökenini kapitalizmin doğuşuna bağlayarak eski bir olgu olarak değerlendirmekte ve gelişim sürecini de kapitalist mantık ve sisteme ilişkin

krizlerle açıklamaktadır (Paul Sweezy, 1997; Immanuel Wallerstein, 1998; James Petras, 2000). Bu açıdan geçmişte olduğu gibi bugün de kapitalist sermaye birikimi, üretim fazlalığı gibi önemli sorununu ancak sermayenin ulusal sınırların dışına doğru genişlemesi ile aşabilmektedir. Ekonomik küreselleşmeyi şöyle veya böyle bir gerçeklik olarak kabul eden bu görüşlerin yanı sıra, bugünkü sürecin küreselleşme olarak adlandırılması veya bugünkü ekonomiye küresel ekonomi anlamı verilmesini doğru bulmayanlar da vardır. Örneğin, Hirst ve Thompson, ekonomik anlamdaki küreselleşme kavramı üzerinde dururlarken, hem bugünkü sürecin geçmişin bir devamı olduğunu söylemekte hem bugün de birçok verinin uluslararası ekonominin devam ettiğini göstermekten başka bir anlamı olmadığını ve küresel bir ekonomiden (global economy) söz edilemeyeceğini belirtmektedirler (Paul Hirst ve Grahame Thompson, 1996; 16).

Küreselleşmeyi, hem tümüyle yeni bir olgu olarak görmeyen, hem de yalnızca teknoloji ve ekonomideki değişikliklere bağlamayan, fakat modern dünyanın yetersizlikleri, artan farklılık ve duyarlılıklar gibi kültürel değişkenleri dikkate alan ve bu nedenle günümüzdeki sürecin kendine özgü özellikleri üzerinde duran yazarlar da bulunmaktadır. Bunlar, küreselleşmeyi tarihsel bir süreç olarak ele almakla birlikte, bu süreci kapitalizmin veya piyasanın bir evresi olarak açıklayan yorumları kültürel gelişmeleri ve farklılıkları göz ardı ettikleri için eleştirmekte ve bugünkü küreselleşme sürecinin, insan haklarının küresel bir nitelik alması, etnik, dinsel ve cinsel farklılıkların öne çıkması, uluslararası kuruluşların önem kazanması ve yeryüzüne, insanlığa ait bir duyarlılığın gelişmesi gibi kültürel bir dönüşümle açıklanabileceğini ileri sürmektedirler (Roland Robertson, 1992, 67). Öte yandan bu yaklaşıma göre, küreselleşme yerelin önemini yitirmesi anlamını da taşımamakta, tam aksine küreselleşme ile yerelleşme, merkezileşme ile merkezden uzaklaşma, benzeşme ve ayrışma gibi karşıt etkiler aynı süreç içinde ve aynı zamanda birlikte varolabilmektedir (Robertson, 1992, 96 vd.). Küreselleşmeyi uluslararası ilişkilerdeki değişimle açıklayan yazarlar da, bir yandan egemenliğin ulus devlet ve ulusüstü aktörler arasında bölünmüş olmasını (çok merkezli bir dünya), öte yandan küresel düzeyde riskler ve duyarlılıklar yaratılmasını küreselleşme sürecini tanımlayan temel özellikler olarak görmektedirler (Held, 1991; Giddens, 2000). Gilpin de, ekonomik küreselleşmeyi büyük ölçüde uluslararası ilişkilerdeki değişimlere bağlamakta ve küresel kapitalizmin ancak istikrarlı bir politik sisteme dayanarak varolacağını söylemektedir (Robert Gilpin, 2000; 13). Öte yandan küreselleşmeyi tek bir boyuta indirgemek yerine çok boyutlu bir olgu olarak gören yaklaşımlar da var. Örneğin Shaw, gerek kültürel değişimler üzerinde duran post-modern, gerek ekonomik yapıyı öne çıkaran neo-marksist yorumların yaşadığımız sürecin bazı boyutlarını öne çıkarırken bazılarını ihmal ettiklerini ileri sürmekte ve bu süreci anlamak için daha bütünlükçü bir bakış açısına ihtiyaç duyulduğunu söylemektedir. Bu nedenle bugünkü küreselleşme sürecini bir “küresel devrim” olarak yorumlamayı tercih etmekte, küreselleşme tanımı da “*yeryüzündeki tüm insan toplumuyla ilişkin ortak bir bilincin gelişmesi*” biçiminde yapmaktadır (Martin Shaw, 2000: 11).

Kuşkusuz bu genel yaklaşımlar içinde de farklı yorumlar söz konusudur. Örneğin, küreselleşmeyi temelde bir ideoloji olarak görenlerle, çok değişkenli bir süreç/dinamik olarak değerlendirenler; olumlu veya olumsuz etkilerini genelleştirenlerle bu etkilerin farklılaşabileceğini söyleyenler, bu olguyu 21.yüzyılı tanımlamak için anahtar olarak görenlerle emperyalizmden başka bir şey olmadığını söyleyenler gibi birçok ayrışma olduğu bilinmekte. Örneğin ekonomi ağırlıklı değerlendirme yapanlar küreselleşmeyi güçlü ve kaçınılmaz bir olgu olarak gördükleri gibi, yaklaşımları sağdan veya soldan bakışa göre değişse de genellikle ona ideolojik bir değer atfetmektedirler. Örneğin, Fukayama, Doğu Bloku'nun yıkılışından sonra tarih bitti teziyle, piyasa ekonomisinin tek sistem olarak zaferini

ve yeryüzündeki egemenliğini ilan ederken, yaşadığımız küreselleşme sürecine neo-liberal bir ideolojinin damgasını da vurmaktadır (Francis Fukayama, 1992). Marksist yaklaşımlar da, bu süreci kapitalizmin mantığına ve gelişimine bağlarken, egemen ideoloji olarak neo-liberal politikalar üzerinde durmakta, egemen güç olarak da Amerika Birleşik Devletleri'ni işaret etmektedirler (James Petras 2003; Harry Shutt, 2003; Immanuel Wallerstein, 1992). Buna karşın, bir süreç olarak görenler, hem bu süreçte teknolojik/ekonomik gelişmeler dışında rol oynayan birçok değişkenin bulunduğu görüşünü savunmakta, hem de etki ve sonuçların her yerde aynı olmayacağını, değişen yapısal/kurumsal/kültürel etkenlere göre her toplumda farklı sonuçlara yol açacağını söylemekte (Nicola Yeates, 2002; 70; Ian Clark, 2001, 25). Ancak, bazen açıklıkla söylene, bazen üstü kapalı geçilse de, bu farklılığı yaratan en büyük etkenin ekonomik gelişmişlik düzeyi olduğu ortadadır. Bu nedenle, “her toplumda farklı sonuçlar” gibi anlamlı görünüp de pek bir şey anlatmayan açıklamalar yerine, Bauman’ın “küresel zenginlik yerel fakirlik” gibi (Zygmunt Bauman, 1998; 70-72) gibi, farklılıkları yaratan asıl etmeni vurgulayan yaklaşımlar daha anlamlı görünmekte.

-Çok yüzlü küreselleşme; ancak...

Küreselleşme gerçekten çok boyutlu ve esnek bir olgu, nereden bakılırsa oradan tarif edilmeye olanak veren bir süreç. Küreselleşme konusunda ileri sürülen yorumların her birinin belirli ölçüde geçerlilik taşıması doğal. Bugün, çok hızlı teknolojik gelişmeler yaşandığı, uluslararası iletişimin ve karşılıklı etkileşimin düne göre epeyce yoğun olduğu, ulusal ve ulusüstü düzeyde birçok yeni aktörün devreye girdiği, üretim ve tüketim açısından küresel çapta bir pazarın oluştuğu, siyasal ve kültürel açıdan çok yönlü ve çok düzeyli ilişkilerin ortaya çıktığı, birden fazla kimliğin benimsendiği ve birçok alanda uluslararasılaşmanın önem kazandığı dünyamızda tek boyutlu bir küreselleşme sürecinden söz etmek pek mümkün değil. *Bu nedenle, hem yaşadığımız küreselleşme sürecinin arkasında değişik etkenlerin devrede olduğu (çok etkenli bir değişim), hem bunların etkileşimiyle birçok alanda karşımıza çıkan bir küreselleşme sürecinin yaşandığı (çok boyutlu bir süreç), hem bu sürecin ülkelere ve bölgelere göre farklılaşan sonuçlar ürettiği (mutlak değil değişken sonuçlar), hem de aynı süreç içinde birbirine karşı etkilerin ve sonuçların da yaşanabildiğini (karmaşık karakter) kabul etmek doğru olur.* Örneği küreselleşmenin bir yanıla bütünleşme anlamına geldiği ve bazı yönlerden dünyayı birbirine yakınlılaştırdığı yadsınamaz; ancak bir o kadar da parçaladığı ve kutuplaştırdığı bir gerçek. Sonuç olarak, küreselleşmeyi tanımlamanın kolay olmadığı ortada. Ancak, bu karmaşık süreçte yine de altı çizilmesi gereken bazı karakteristik özellikler olduğu yadsınamaz.

Örneğin, yaşadığımız sürecin Batı'nın dünyayı keşfi ve ele geçirmesiyle başlayan tarihsel bir süreç olarak nitelendirilmesi hiç boşuna olmadığı gibi, bugün de Batı kendi deneyimini daha geniş boyutlara taşımakta veya küreselleştirmekte demek de yanlış değil. Hatta, bir yandan ABD'nin Ortadoğu'ya demokrasi götürme gibi iddialarına, öte yandan AB'nin kendi değerlerini Avrupalılaştırma arayışlarına bakarsak Batı dünyasında bugün geçmişe göre Batılılaşmanın daha “resmi bir politika” durumuna geldiğini söylemek de mümkün. Dolayısıyla, geniş bir anlatımla bugün içinde bulunduğumuz süreci *batılılaşmanın küreselleşmesi* (Serge Latouche, 1993; 30 vd) veya *modernleşmenin küreselleşmesi* (Anthony Giddens, 2000) olarak ele alan yaklaşımlar oldukça anlamlı görünmekte. Ancak bu sürecin bugün de Batı dışındaki dünya için epeyce sancılı yaşandığı bir gerçek. Geçmişte sömürgeler ve savaşlar yoluyla uygarlaştırma iddialarının yerini bugün küreselleşen ticaret yoluyla yakınlaşma gibi iddialar alsa da, bugün de askeri ve siyasal üstünlüğün belirleyici karakteri ön plandadır ve uluslararası ilişkilerde dengeli ya da karşılıklılık içeren bir süreçten söz etmek bugün de mümkün değildir.

Öte yandan bugün küreselleşenin hangi Batı olduğunu sormak da yanlış olmasa gerek. Biliyoruz ki, Batı'yı kuran ve bugüne getiren çok sayıda gelişme var ve bunların bazılarını olumlu bazılarını olumsuz bulmak mümkün olduğu gibi, hepsini Batı'ya atfetmemek de gerek. Öte yandan diyalektik bir gelişme izleyen Batı, kendine eleştirel bakan, kendini yıkan ve yeniden yapan düşünce ve eylemlerin dünyasını da temsil ediyor. Örneğin aciz ve zavallı, uyruk veya köle insanla başlayan bu yolculukta Batı, insanın yaratıcılığını ve aklını önemseyen Rönesans, Aydınlanma gibi dönemeçlerden geçmiş, dinde reformu yaşamış, insanı asıl varlık kabul eden ve özgürlüğünü amaç edinen düşüncelerle zenginleşmiş, insanı özne kılan demokratik uygulamaları öne çıkarmış, güce karşı hukuku, sömürüye karşı eşitliği ve adaleti var kılmaya çalışmış ve tüm bu gelişmelerle öteki toplumlarla arasını açtığı gibi, öteki toplumların önünde bir model yaratmıştır. Kuşkusuz bu noktada, kendi dışındaki dünyalar için pek geçerli olmayan veya o dünyalar pahasına kurulan bu değerler konusunda Batı'yı sorgulamak mümkün. Ancak şu soruyu sormak bugün daha anlamlı görünüyor; kendi dışındaki dünya için Batı ne anlama gelmekte veya bu diyarlar Batılılaşmayı nasıl yaşamaktalar? Dünya, insana ve hukuka verdiği değerler öncülüğünde mi Batılılaşmakta, yoksa çıkardın ve kazancın peşindeki batı' mı dünyayı ele geçirmekte?

Kuşkusuz zaman için Batı da Batılılaşma da anlam değiştirdiği gibi, uluslararası ilişkilerin niteliğinde de epeyce değişiklik olmaktadır. Bugün geçmişin sömürgeci Batı'sı yoktur; hatta uluslararası düzeyde hukuk oluşturma, uluslararası kararlarda meşruiyet arama gibi gelişmeler de söz konusudur. Ancak, söylem ne olursa olsun uygulamaya bakıldığında, yeryüzündeki büyük güç dengesizliğinin varlığını, hukukun değil güç ve çıkar ilişkilerinin geçerli olduğunu, insan ve toplum ihtiyaçlarının değil ekonomik dayatmaların önde geldiğini yadsımak kolay görünmüyor. Batı'nın teknolojik, ekonomik, siyasal, askeri üstünlüğü ve buna dayalı güç ilişkileri bugün de reel dünyayı kuran temel öğeler. Kuşkusuz, bu konularda Batı'nın kendi içindeki kavga da sürüyor. Ancak reel politikasıyla Batı, bir yandan dünyadaki eşitsizlik ve adaletsizlerde kendi payını görmezlikten gelmeyi ve başka bir versiyon içinde uygarlık götüren Beyaz Adam rolünü sürdürmeyi hâlâ kendine yakıştırmakta, öte yandan şimdi piyasa ekonomisi ve özgürlükçü! söylem çerçevesinde daha kolay meşruiyet kazanmanın yolunu bulmaktadır. Kuşkusuz, ABD ve Avrupa gibi güçler arasında da farklar söz konusu, ancak siyasal anlamdaki bazı ayrılıklara karşın egemenlik kurma, büyümeyi sürdürme, rekabet üstünlüğü sağlama gibi konularda önemli bir benzeşme olduğu da ortada. Günümüz dünyasında ekonomik ilişkilerde tek belirleyici olanın, *kapitalizmin mantığı* olduğunu yadsımak kolay değil. Aslında Batı'nın kendi içindeki kavgası da burada. Ürettiği insanlık değerleri ile kapitalist büyüme, mülkiyet hakları ile insan hakları, sanal özgürlük ile gerçek eşitsizlikler karşı karşıya gelmekte ve Batı kendi içinde de çatışma içine girmekte. Böyle bakıldığında, yalnız üretim araçlarının mülkiyetini değil, büyümenin, teknolojik gelişmenin, üstünlük arayışının, rekabetin arkasındaki bu kapitalist mantığı sorgulamanın ve tüm anlam dünyamızı, yaşam alanımızı kuşatan bu derinliğini önemsemenin gerekli olduğunu da söylemek gerekte.

İşte bu nedenle, bu yazıda yukarıda değinilen yorumların geçerli yanları olduğu kabul edilmekle birlikte, iki temel tez çerçevesinde tartışma yapılmaya çalışılmaktadır: Birinci tez, küreselleşme sürecinin çeşitli boyutları olsa da piyasa küreselleşmesinin hem gerçekleşme boyutları hem de yol açtığı sonuçlar açısından öne çıktığı düşüncesine dayalıdır ve piyasa küreselleşmesinin de kapitalist mantık çerçevesinde anlaşılabilirliğini düşünmektedir. Bu nedenle, kapitalist mantığın tüm toplumsal/kültürel sistemler üzerinde kazandığı hegemonik karakterini sorgulanmaya değer bulmaktadır. İkinci tez de, bu sürecin bütünleşme ve parçalanma yaratan karmaşık ve çelişkili sonuçlarıyla ilgilidir. Gerçekten yaşadığımız sürecin

ideolojik, coğrafik, ekonomik, siyasal, kültürel gibi birçok anlamda hem bütünleşme hem de parçalanma yaratan ikili karakteri oldukça dikkat çekici niteliktedir. Kapitalizmin ikili ve katmanlaşmış dünyası küreselleşme sürecinde artarak ve çeşitlenerek devam etmektedir. Bunların tümüne değilse de bir bölümüne değinmek ise, küreselleşme analizi açısından gerekli olmaktadır.

2-Reel küreselleşme, arkasındaki mantık ve kurduğu dünya

Küreselleşmenin teknolojiden kültürel değerlere, uluslararası ilişkilerden küresel hareketlere kadar birçok boyutu olduğunu kabul edilse de, bunlar arasında gerçekleşme düzeyi ve yol açtığı sonuçlar açısından en gelişmiş boyutun *piyasa küreselleşmesi* olduğu genellikle kabul edilmekte. Zaten, küreselleşmenin çok yönlülüğü üzerinde duranlar bile, çoklukla, piyasa küreselleşmesinin gerçekliğini yadsımaksızın, hem, bunun yanı sıra öteki boyutlara dikkat çekmeye çalışmakta, hem de ekonomik bir determinizmden uzak kalmaya çalışmaktadırlar. Örneğin bugün iletişimin küresel bir boyut kazanması sıklıkla söz edilen bir konudur; oysa iletişim araçlarının henüz ulaşamadığı ancak bir piyasa malının girdiği bölgeler epeyce olduğu gibi, iletişimi küresel kılan da öncelikli olarak piyasanın ihtiyaçları ve küreselleşmesi olmaktadır. Öte yandan, en gelişmiş görünen piyasa küreselleşmesi bile henüz tüm dünyayı kucaklamış değil; hatta bu konuda örneğin Hirst ve Thompson gibi küreselleşmeden değil fakat uluslararasılaşmadan söz edenler de var. Gerçekten, küresel piyasanın ulaşmadığı bölgeler ve alanlar olduğu gibi, küresel kurumların ve politikaların henüz çok yetersiz kaldığı da bilinmektedir; yani küresel piyasa kurumsallaşmış bir sistem bütünü içinde işlememektedir. Mikro ve makro politikaları veya büyüme ve gelir dağılım politikaları gibi birbiriyle ilişkilendirilmiş bir ekonomik sistemden ise, hiç söz etmek mümkün değildir. Dolayısıyla ekonominin değil fakat piyasanın küreselleşme sürecine girdiğini söylemek yanlış değilse de, küreselleşenin serbest olduğu kadar zorunluluklar piyasası olduğu ve küresel kapitalizmin hizmetinde biçimlenip işlediği de bir gerçek.

-Serbest piyasa “amblemli” küreselleşme.

Piyasa küreselleşmesinin öne çıktığını söylerken, konuya üç farklı noktadan bakabiliriz; piyasanın kazandığı genişleme, derinlik ve egemenlik. Piyasanın, 1970 sonrası iki açıdan önemli ölçüde bir genişleme içinde girdiği bir gerçek. İlk olarak, 1970 sonlarında ABD ve Batı Avrupa'nın karşılaştığı ekonomik duraklama ve enflasyonist baskıların, uluslararası ticarete ilişkin temel ilkelerin belirlendiği 1944 tarihli Bretton Woods Anlaşması'nı değişime zorladığını görüyoruz. Değişim iki yönlü; ilk olarak, uluslararası ticarete sınırlar büyük ölçüde ortadan kalkmakta ve korumacı politikalardan vazgeçilip küresel bir piyasaya doğru yol alınmaktadır; ikincisi ise, böyle bir sistem içinde ulusal devletlerin egemenlik alanına bırakılan ekonomi politikalarının büyük ölçüde ulusüstü düzeye kayması gibi bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Bu politikaların arkasındaki mantık, bir yandan ülkeler arasındaki ticaret artışıyla büyümenin sürdürülmesini sağlamak, öte yandan teknolojinin katkısı ve karşılıklı üstünlükler ilkesine dayalı olarak mal üretiminde küresel olanaklardan daha fazla yararlanılması olarak dile getirilmektedir. Gerçekten de büyüme duraklaması yaşayan gelişmiş ülkelerin, hem mal ticaretini küresel düzeye yaymak, hem birikmiş sermaye için yeni yatırım olanakları yaratma ihtiyacıyla karşı karşıya oldukları bir gerçek. Bu ihtiyacı da, bir yandan direkt yatırımların artışıyla karşılamaktalar (örneğin özelleştirmeler bu konuda yeni bir yatırım alanı doğurmaktadır), öte yandan gelişmekte olan ülkelerin artan borçlarına bağlı olarak büyüyen mali piyasa büyük ve kârlı bir yatırım alanı yaratmaktadır. Böylece 1980 sonrasında mal, hizmet ve sermaye dolaşımı açısından ulusal sınırların olmadığı bir dünya yaratılmış olmaktadır. 1989 sonrasında Doğu Bloku'nun çözülmesi ise, yalnız tek merkezli-

tek sistemli bir dünya yaratılması açısından değil, fakat aynı zamanda serbest piyasa ekonomisine coğrafik anlamda büyük bir genişleme sağlayan bir başka gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır.

İkinci olarak, bu süreçte piyasanın kazandığı derinlikten de söz edebiliriz. Örneğin 1985-1994 arasında dünya ticaret hacmi, dünya üretimindeki artışın iki katı büyüdüğü gibi (Dani Rodrik, 2000; 19), toplam yurtdışı direkt yatırımların 1985 ve 1990 arasında, dünya üretiminin dört katı, dünya ticaretinin üç katı hızla büyüdüğü ve yıllık yüzde 30 dolayında bir büyüme gösterdiği görülmektedir (Gilpin, 2000, 169). Bunun önemli bir bölümünün de, çok uluslu şirketlerin kendi içlerinde gerçekleştirdikleri yatırımlar olduğu anlaşılmaktadır. Daha da hızlı büyüme ise, ticaretten çok sermaye hareketliliğinde ortaya çıkmıştır; örneğin, 1998'de küresel mal ticaret hacmi yıllık 5.4 trilyon Amerikan Doları iken, ortalama günlük sermaye hareketinin mal ticaretinin yaklaşık 70 katı olarak 1.5 trilyon Amerikan doları olduğu görülmektedir (Mike Moore, 2003; 32). Yine bu dönemde çokuluslu şirketler büyüyüp dünya mal ticaretinin yüzde 70'ini kontrol eder duruma geldikleri gibi, reel sektörde kullanılan her bir dolara karşılık, dünya finans piyasalarında 25-30 dolarlık bir işlem hacmi gerçekleşmektedir (Erinç Yeldan, 2003; 430).

Piyasa küreselleşmesinde derinleşmeyi, piyasa ile ilgili kuralların giderek ulusal düzeyin ötesinde belirlenmesiyle de görebiliriz. Bu dönemde, bir yandan Uluslararası Para Fonu (IMF) ile gelişmekte olan ülkeler üzerinde istikrar politikaları adı altında devletin ekonomideki rolünü azaltmaya yönelik, kamu harcamalarının daralması, kamu sektörünün özelleştirilmesi gibi liberal politikalar doğrultusunda politikalar uygulanmaktadır. Bu politikaların, ulusal hükümetlerin ekonomi ve sosyal politika alanında hareket kapasitesini büyük ölçüde daralttığı ve hükümetleri, borç döndürme gayreti içinde ulusal olmaktan çok uluslararası bir ajan konumuna getirdiğini de iyi biliyoruz. Öte yandan, 1994'de Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTÖ) kurulması ile, artık çok daha net bir biçimde uluslararası ticaretin kurallarının ulusüstü düzeyde belirlenmeye başlandığı bir döneme girilmekte. Bunun ötesinde, Çok Taraflı Yatırımlar Anlaşması (MAI) ile çokuluslu şirketler için her ülkede geçerli tek bir hukuk sistemi yaratılması gibi bir girişimde bulunulduğunu da biliyoruz. Ortaya çıkan tepkilerin büyüklüğü karşısında şimdilik bundan vazgeçilmiştir; ancak, ticaretin liberalleşmesi ve çokuluslu şirketleri için yeterli güvencenin sağlanması açısından bu yoldaki isteklerden tümüyle vazgeçildiği düşünülemez. Sonuç olarak, geçmişte tek bir ticaret rejimine tabi olmak isteyen ticaret ve sanayi burjuvazisinin uluslaşmayı ve ulus devletleri desteklemesi gibi, şimdi de uluslararası sermaye ulusüstü düzeyde bir ticaret hukuku yaratılmasını istemektedir. Bu konuda, gerek küresel, gerek bölgesel düzeylerde oldukça başarılı olduğu ve birçok ileri adım atıldığı da ortadadır.

Oysa ekonomi alanından önce, örneğin, İkinci Dünya Savaşı sonrasında insan hakları, çalışma koşulları veya çevre gibi bazı konularda uluslararası bir hukuk yaratılmaya çalışmaları açısından aynı şeyi söylemek mümkün değil. Birleşmiş Milletler (BM) veya Uluslararası Çalışma Örgütü (UÇÖ) gibi kuruluşların ilgili konularda uluslararası bir duyarlılığın yaratılması açısından epeyce hizmet verdikleri yadsınamaz. Ancak, hem genel olarak güçlerinin ne kadar sınırlı kaldığı bilinmekte, hem de küreselleşme sonrasında daha da sınırlandıkları ve etkisizleştirildikleri görülmektedir. Örneğin, bu kuruluşların kabul ettiği standartlar, ilk olarak ulusal devletlerin parlamentoları tarafından kabul edilmek durumundadırlar; ikinci olarak bu standartlara uyulmasını denetlemek kolay değildir ve uyulmaması çok da büyük bir yaptırım getirmemektedir. Buna karşın, DTÖ'nün kuralları dışına çıkmanın etkileri doğrudan ve kesindir.

Üçüncü olarak piyasanın ve arkasındaki ideolojinin kurduğu egemenlik de, küreselleşmenin bu boyutunu öne çıkarmakta ve üzerinde durulmasını gerektirmektedir. Neo-liberal politikaların, bugün uluslararası politik ekonomiye içkin (embedded liberalism) bir özellik olduğu da söylenmekte (Martin Rhodes, 1996), ideolojiler öldü iddiasıyla kendini ideoloji-üstü bir yere konumlandığı da görülmekte. Oysa, hem piyasanın gerçekte ne kadar serbest bir piyasa olduğu hem de liberal yaklaşımın gerçekte ne kadar özgürleştirici olduğu konusunu tartışmak gerekmektedir. Bugün liberalizmin soyut özgürlük anlayışını da, biçimsel demokrasi yaklaşımını da sorgulamak için çok daha fazla neden var.

Sonuç olarak, tek boyutlu bir küreselleşmeden söz edemesek de, etkin ve güçlü bir küreselleşmeyi piyasanın küreselleşmesi gibi bir boyutta yaşadığımızı yadsımak kolay değil. Bu nedenle, küreselleşme deyince piyasanın ve ticaretin küreselleşmesinden ve getirdiği sonuçlardan söz edilmesi günümüzdeki gerçekleri analiz etmek açısından doğru bir başlangıç olarak görülmektedir. Aslında, Avrupa bütünleşmesi açısından da görülen durum aynı. Başlangıçtaki da, gelişme ve genişleme süreci içinde de ekonomik bütünleşme hedefi öne çıkmakta, en çok bu alanda başarılı olunmakta ve fonksiyonelist yaklaşımla bu alandaki bütünleşmenin zamanla öteki alanlara yayılması beklenmektedir. Ancak, piyasanın küreselleşmesi ile Avrupa'daki ekonomik bütünleşme arasında bazı benzerlikler olduğu gibi önemli ayrılıklar da bulunmaktadır; öte yandan bu ayrılıkların Avrupa bütünleşmesini küreselleşmeden daha cazip kılan özellikler olduğu da bilinmektedir.

-Küreselleşen “kapitalist uygarlık” mı?

Günümüzdeki ekonominin işleyişine baktığımızda, buna piyasa ekonomisi denilmesi bir hayli kandırmaca içerdiği gibi, arkasındaki ideolojiyi de liberalizme bağlamak zor.¹ Gelişmiş ekonomilerin sahip oldukları teknolojik/ekonomik üstünlük ve az gelişmişlerin bağımlılığı, küresel şirketlerin ele geçirdikleri güç, sermaye dolaşımının sahip olduğu serbestlik ve yarattığı etkiler dikkate alınınca, serbestlik kadar zorunluluğun geçerli olduğu bir piyasadan söz edilebilir. Yani birileri için serbestlik söz konusu olsa da, bu, ötekilerinin bağımlılığı ölçüsünde ve çerçevesinde gerçekleşen bir serbestlik olmaktadır. Bugün küresel şirketlerin mali gücü birçok az gelişmiş ülkeden fazla, yarattıkları oligopol veya tekelci piyasa nedeniyle ülkeler ve tüketiciler için pazarlık pek söz konusu değil, az gelişmiş ülkelerin bitmek bilmeyen borçları ise mali sermayeye bağımlılık anlamına gelmekte. Şimdi, buna serbest piyasa demek mi doğru; yoksa Braudel'i anımsayarak, kapitalizmin ancak tekelci kârlarla varlık kazanacağını söylemek ve ortaya çıkan işleyişi “karşı piyasa” olarak nitelemek mi gerek? (Fernand Braudel, 1996). Rekabet daha çok küçük üreticiler ve az gelişmiş ülkelerin ürettikleri mallar arasında yaşanırken, gerçekte gelişmiş ülkelere doğru akan bir gelir transferi ve belirli merkezlerde toplanan küresel bir sermaye birikimi yaratılmaktadır. Üstelik kapitalizmin küresel bir varlık kazanması gelişmekte olan ülkeler için çok zaman reel büyüme ve ekonomik istikrar anlamına gelmediği gibi, aksine, üretimden kopan mali sermayenin yarattığı kuralsızlık ve offshore hesaplar ile bu ülkelerde “kumarhane kapitalizmi” yaratılmakta ve ulus devletlerin ekonomik politikası de sonuçta rantiyelerin çıkarlarına hizmet eder hali gelmektedir (Heiki Patomaki, 2001, 86). Türkiye’de 1990’lardan buyana yaşananları

¹ Reel küreselleşmenin, aslında hem piyasa kavramını hem liberalizmi kendini perdelemek üzere kullanıp, kendi meşruiyetini sağlamak üzere birer propaganda aracına dönüştürdüğünü daha önceki bir yazımda da tartışmıştım. Bu nedenle de reel küreselleşmeye veya küreselleşen kapitalizme karşı çıkanlar ve alternatif arayanların, bir bütün olarak liberalizmi mahkûm etmek veya piyasadan, insandan, özgürlükten yana yaklaşımıyla liberalizmden vazgeçmek yerine küresel kapitalizmin elinden bu propaganda araçlarının almalari gereği üzerinde durmuş ve özetle alternatif bir ideoloji arayışının daha birçok ideolojik yaklaşımla birlikte liberalizmi de içeren melez bir ideoloji olması gereğini vurgulamaya çalışmıştım; bkz, “Faklılaşan dünya: Sorular, sorunlar ve arayışlar” Birikim, 184/185, 2004.

anımsayacak olursak, bu saptamanın ne kadar gerçek olduğunu kendi deneyimlerimizle de öğrendik diyebiliriz.

Kuşkusuz kapitalist büyüme modeli ve bunun arkasındaki mantık Batı'nın zenginleşmesinde de batılılaşmasında da epeyce etken; ancak geçmişte olduğu gibi bugün de eleştirilmesinin nirengi noktası. Örneğin Batı'nın siyasal anlamda temsil ettiği değerler arasında insan, insan hakları merkeze alınmış görünse de, kapitalist mantık içinde insan, hem akıllı ve çıkarıcı bir "homo-economicus" olarak kabul ediliyor hem de insan olduğu için değil piyasadaki varlığıyla önem kazanıyor. Öte yandan kapitalist ekonominin geliştiği her toplumda temel aktörlerin davranışı ekonomik, hesapçı bir karakter kazanıyor, yani ekonomik davranış tüm sosyal davranışların giderek büyüyen bir ortak paydası durumuna geldiği gibi, modern toplumun çok daha fazla ögesi ekonomik sistemin mantığına göre biçimleniyor (Gunnar Olofsson, 1999, 54). Bu ekonomik mantığın insanın varlığı ve özgürlüğünü geliştiren bir bakış mantık olmadığı ortada; ancak piyasa toplumunda tutunabilmek için "iş bitirici ve köşe dönücü" olmaya zorlanan her insanın giderek bu mantığı kabul etmesi de kaçınılmaz görünmekte. Kısacası, liberal anlayış çerçevesinde özgürlüğün önemini ilkesel olarak kabul etsek de, dayandığı varsayımlar ve uyguladığı politikalarla liberalizmin bir aldatmacaya dönüştüğünü yadsımak mümkün değil. Kim için, hangi insan için özgürlük söz konusu sorusu bir yana, özgürleştiğini düşünen insanın aslında kendini araçlaştıran sisteme sınıksız bağlarla bağlandığını görmemek mümkün mü? Güç bağımlılık ilişkileri bütün haşmetiyle varlığını korumakta ve insanın, yaratıcı/üretici yanıyla da tüketici/ bozucu yanıyla da sisteme tâbiyeti sağlanmakta. Para ve başarının da, hem bir güç hem bir kontrol aracı olarak kullanıldığı ortada.

Tüm bunları kapitalist mantığa bağlamak ne kadar doğru olur sorusu da ortaya atılabilir. Herhalde bu noktada Marx'ın, "burjuvazinin üstünlüğü ele geçirdiği her yerde, insan ile insan arasında çıplak öz-çıkardan, katı nakit ödemedi başka bir bağ bırakmadığı"(Karl Marx, 1976, 134-135) yolundaki görüşünü hatırlamakta yarar var. Bu çıkara dayalı bağ, hem kapitalizmin mantığını harekete geçiren temel dürtü hem de onu var eden ve güçlendiren temel etmen. Maddî hayatın üretiminin, ekonomik olduğu kadar toplumsal, siyasal ve entelektüel hayat sürecini koşullandığı (Marx ve, 1076; 609) düşünülecek olursa, bugünkü dünyanın da, ekonomisiyle, siyasetiyle, insan ilişkileriyle bu çıkarıcı mantık ve yaklaşım üzerine kurulduğunu yadsımak kolay değil. Hatta şimdi sermayenin yalnız ekonomiyi değil tüm sosyal yaşamı eline geçirdiği ve kendi egemenliğini kurarak tüm bu alanları "sömürgeleştirdiğini" (Andreas Schedler, 1997, 1) söylemek için çok daha fazla neden var; yarattığı eşitsizlik de, yol açtığı sorunlar da artmış durumda. Bu nedenle reel küreselleşmeyi, yansız ve ideolojisiz görünen piyasa kavramıyla açıklamak pek yeterli olmuyor, daha doğru bir deyişle "*kapitalizmin küreselleşmesi*" demek gerekiyor.² Bugün ulaştığı teknolojik, ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel gelişmişlikle Batı'nın öteki toplumlar üzerinde kurduğu hegemonya, hem kabule ve rızaya dayanmakta hem de temsil ettiği başarılar nedeniyle izlenmesi gereken bir model niteliği taşımaktadır. Bu nedenle bugün kapitalist batının küreselleşmesi zor kullanmaktan çok ihtiyaç ve bağımlılık temelinde belirlenmekte, ceza ve ödül ilişkisi de güya yansız görünen piyasada ve rekabette başarıya bağlanmış görünmektedir. Kuşkusuz bugün de, ekonomik/askeri/toplumsal üstünlüğe dayalı güç ilişkileri veya güçlünün zayıf üzerindeki baskıcı üstünlüğünden vazgeçilmiş değildir; ancak bugünkü koşullarda, güç

² İktisat, piyasa, ve kapitalizm arasındaki ilişkiler açısından, içinde yer alan birçok aydınlatıcı makale ile bkz; *Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar*-Korkut Boratav'a Armağan, der. A.H. Köse, F.Şenses; E.Yeldan, İletişim Yay. İstanbul, 2003.

ilişkilerinin içeriği ve niteliğinde geçmişe göre oldukça farklı özellikler vardır. Falk'ın deyişiyle, küreselleşme devlet merkezli bir dünya tasavvurunu zayıflattığı gibi, küresel ekonomi politikasını biçimlendiren gerçek iktidar odağının da gizlenmesine yardımcı olmaktadır (Richard Falk, 2001; 29).

Öte yandan liberalizmin siyasal iddiaları açısından söylenecek çok şey var. Bu nedenle kapitalizmin çok zaman iddia edildiği gibi siyasal liberalizmle doğrusal bir ilişki içinde olduğunu söylemek zor. Kumarhane kapitalizminin geliştiği ülkelerde, reel ekonominin gerilemesi gibi siyasal demokrasi de gerilemekte veya biçimsel bir işleyişe dönüşmektedir. Oysa, birey ve özgürlük, insan hakları ve demokrasi gibi iddiaların kapitalizmin küreselleşmesine önemli bir meşruiyet zemini kazandırdığı bir gerçek. Örneğin siyasal demokrasinin neye yaradığı, ne ürettiği konusunu da, siyasal eşitlik anlayışının anlamı ve işlevini de sorgulamayı unuttuk; süreçsel bir demokrasi anlayışıyla yetiniyoruz. Oysa Habermas'ın şu saptamasına katılmamak mümkün mü? (Jurgen Habermas, 1984; 71): “Bu siyasal (MK) katılım potansiyeli, biçimselden maddiye, liberalden toplumsal demokrasiye doğru bir gelişme gerçeklik kazandığı, yani siyasal kararlar özgür bir toplumun gerçekleştirilebilmesi anlamında etkili olabildiği ölçüde demokratiktir”. İnsanı ve sosyal gelişmeyi bir yana koyan küresel kapitalizmin bu sorunlarla, işine yaramayan insanı “sosyal sermaye” olarak nasıl değerlendireceği veya “sosyal bunalımlara” yol açmasını nasıl önleyeceği dışında pek ilgilendiği de söylenemez.

Özetle kapitalist mantık, bireysel düzeyde homo-economicus'lar yaratarak, toplumsal düzeyde siyasal liberalizmin özgürleştirici söylemine sığınarak, küresel düzeyde de iktidar ve güçten soyutlanmış görünen ekonomik güç ve rekabeti kullanarak yalnız büyüme ve gelişme değil, kendini meşrulaştırma ve yeniden üretme olanağı da bulmakta. Bu nedenle, aslında bugünkü küreselleşme sürecine yönelik eleştirilerin öncelikle sürecin kendini meşrulaştırma ve yeniden üretme boyutu üzerinde durmaları büyük önem taşımaktadır. Bu noktada da, bireysel ve toplumsal tüm sistemleri etkileyen ve bu yolla sürekli kendini üretme potansiyeline kavuşan “kapitalist mantığın” üzerinde durmak önemli görünmekte.

Burada bugünkü küresel düzeni merkezi olmayan, dağınık ve muğlak, fakat kendi hak nosyonunu yaratan bir *imparatorluğa* benzeten Hard ve Negri'nin görüşlerini dikkate almakta yarar var. Hard ve Negri, bir yandan kapitalizmin başından buyana bir dünya ekonomisi biçiminde işlediği yolundaki Braudel'in görüşünü paylaşırken, öte yandan bugün gelinen noktanın tek bir güce bağlanacak bir emperyalizm veya emperyalizmin mükemmelleşmesi olarak nitelendirilemeyeceğini, bugün bireyler düzeyinde de kendini kabul ettiren küresel bir egemenlikten söz edilebileceğini, bu egemenliğin kendine ait bir etik-politik anlayışı olduğu gibi, kendini güç temelinde değil hakkın ve barışın hizmetinde olarak göstermeyi başardığını söylemekte, bu nedenle de bunu “imparatorluk” tanımlaması içinde kavramsallaştırmayı tercih etmekte (M. Hard ve A. Negri, 2000). Böyle bir değerlendirmenin oldukça ilginç saptamalar içerdiği açık; örneğin bu imparatorluğun merkezi ve sınırları olmadığı gibi dışsallığı da bulunmamakta, içinde yaşadığı dünyayı yöneten ve nesnesi toplumsal hayat olan bir biyo-politik iktidar olarak her yanı kuşatmaktadır (Hard ve Negri, 2001, 19-47). Bu nedenle kapitalizmin küreselleşmesi gibi bir tanımlama da, kurulan hegemonyanın tüm boyutlarını açıklamakta sınırlı kalıyor Ancak bugün küresel çapta kurulan, tüm toplumsal sistemler üzerinde etkili olan ve insanı birçok yönden kuşatan/biçimlendiren bu egemenliğin *kapitalizmin mantığıyla* inşa edilen bir hegemonya olduğunu yadsımak da kolay değil. Kurulan etik-politik iktidarın güç ve çıkar ilişkilerinden öteye gittiği, örneğin insanlık, toplum veya yeryüzü gibi bir kaygısı olduğu, doğal hak anlayışının soyut bir birey anlayışından fazlasını dikkate aldığı söylenebilir mi? Hard ve Negri'nin tüm kitabı da, aslında yaşam alanı,

iktidar anlayışı ve araçları açısından geniş bir kuşatma anlamına alan kapitalist imparatorluğun ve kurduğu hegemonyanın analizini yapmaktadır. Dolayısıyla, bu küresel egemenliği, daha basit fakat daha çarpıcı bir söylemle “*kapitalist uygarlık*” olarak nitelemek de çok yanlış olmasa gerek. Kapitalist uygarlık, artık üretim araçları, mülkiyet biçimi, sömürü ilişkisi veya emek-sermaye çatışmasının çok ötesinde bir gerçeklik biçimini almakta, sermaye dışında sıradan insanı da içine alan, üretim ilişkileri dışında tüm yaşam alanını ele geçiren, kendine özgü bir hak ve ahlak anlayışını kuran ve kendini bu temelde meşrulaştıran bu egemenliğe dönüşmektedir. Kuşkusuz bu süreç içinde kendi içindeki karşıtlıklar da, yeni direniş biçimleri de oluşmakta, Hard ve Negri’nin deyimleriyle bu dünyanın gerçek üretici güçleri olan “*çokluk*”dan oluşan (Hard ve Negri, 2001, 85) bir küresel muhalefet de biçimlenmektedir. Günümüzün temel meselesini de, buradan başka bir dünyaya veya yeni bir uygarlığa geçişi mümkün kılacak arayışlar kavramsallaştırmak mümkündür.

-Reel küreselleşmenin arkasındaki güçler

Kapitalizmin küreselleşme sürecine girmesi kendiliğinden bir gelişme olarak mı karşımıza çıkmıştır; yoksa birilerinin seçimleri doğrultusunda mı biçimlenmektedir? 1980 sonrası belirginleşen ve hatta bu dönemde adlandırılan bu sürecin kendiliğinden olmadığı ortada; gerisinde de bir değil, teknolojik, ekonomik, siyasal ve ideolojik olmak üzere birden fazla faktörün rol oynadığını kabul etmek de doğru görünmekte. Özetle, hem teknolojik gelişmenin hızı ve kapitalizmin ihtiyaçlarını, hem bu ihtiyaçlara yanıt veren siyasal kararları, hem de bu ikisini çevreleyen mantık ve ideolojiyi yaşadığımız küreselleşmenin arkasındaki temel güçler olarak tanımlamak mümkün. Bu nedenle, bugünkü küreselleşmenin arkasında kapitalizmin mantığı, teknolojinin gücü ve ulusal hükümetlerin politikaları gibi farklı motiflerin ve bunlar arasındaki karşılıklı etkileşimin rol oynadığını kabul eden yaklaşımı (Vic Georg ve Paul Wilding, 2002; 18-21), gerçekçi bir tanımlama olarak kabul edebiliriz. Çok kısaca, *küreselleşme günümüzün ekonomi politikasıdır; bu politika kapitalist sermaye birikimi içinde belirlenmekte ve arkasında da siyasal güçler kadar küresel sermaye de önemli rol oynamaktadır*. Braudel’in dediği gibi, kapitalizm ancak devletle özdeşleştiğinde topluma dönüştüğü gibi, siyasal iktidarı kullanmadan da büyümesi mümkün görünmemektedir (Braudel, 1996). Ekonomiyi siyasetten, ekonomik iktidarı siyasal iktidardan ayırmak kolay değildir; hele küreselleşen kapitalizmin bir imparatorluk, bir uygarlık anlamına yükseldiği düşünülürse, hegemonyanın yaratılmasında da sürdürülmesinde de siyasetin merkezi bir rol oynadığını kabul etmek gerekir.

Bugün ortaya çıkan ve farklı görünen tabloda iki özellik göze çarpmaktadır: Birincisi sistemde bir değişiklikten çok güç ilişkilerindeki değişimle ilgilidir; yani daha çok Amerika Birleşik Devletleri’nin (ABD) egemenliğinde belirlenen bir küreselleşme sürecinin ortaya çıktığı söylenebilmektedir (Anders Wivel, 2004; 20). İkincisi de, ulus devletlerin yanı sıra uluslararası ilişkilerin belirlenmesinde yeni aktörlerin varlığıyla ilgilidir. Kuşkusuz, Avrupa Birliği’ne (AB) üye ülkeler liderliği ABD’ye kaptırmış olsalar da reel küreselleşmenin arkasında yer alan diğer siyasal güçler olarak karşımızda (Wivel 2004; Anthony McGrew, 2002) oldukları gibi, küreselleşmenin giderek gelişen küresel şirketler gibi siyasal güçlerden bağımsızlaşan bazı özelliklerinden de söz edilebilir. Ancak tüm uluslararası kuruluşların siyasal niteliğini ya da siyasal ilişkilerini de unutmamak gerekir (Clark, 1997; 26, 188). Örneğin, 1947’de Ticaret ve Tarifelerle İlgili Genel Anlaşma da (GATT), 1980’de bundan vazgeçilip liberalleşme kararları da, DTÖ, DB, IMF gibi kuruluşların kuruluş ve işleyişleri de siyasal kararların sonucu. Zaten kapitalizmin siyasal iktidara olan ihtiyacını unutmak mümkün olmadığı gibi, bugünkü küreselleşme sürecinde de hem düzenlemelerin getirilmesi ve çıkar çatışmalarının çözümlenmesi hem istikrar ve meşruiyetin sağlanması açısından aynı ihtiyacın

geçerli olduğu yadsınamaz (Yeates, 2002; 73). Ancak bugün siyasal iktidarların ötesinde küresel bir niteliğe ulaşan şirketlerin ve özellikle mali sermayenin, küresel sermaye birikimi gibi ideolojik bir programın gerçekleşmesinde önemli aktörler oldukları da yadsınamaz (Yeldan, 2003, 449). Bunların ulus devletlerin ötesinde bir güç ve bağımsızlık kazanması gücün ve denetimin bu grupların eline geçmesi gibi bir sonuç da yaratmakta, Amerika'nın bu gruplarla kurduğu ittifak nedeniyle dünya sistemi üzerinde siyasal bir tahakküm kurmasını da kolaylaştırmaktadır (A.H. Köse ve A. Öncü, 2003; 137). Dolayısıyla hegemonya alan olarak genişlediği gibi, iktidar da görünür ve görünmeyen odaklar gibi çok başlı bir nitelik kazanmaktadır.

Küreselleşme siyasal güç odaklarını perdelemenin ötesinde, toplumların birbirine yakınlaştığı söylemiyle uluslararası ilişkilerdeki gerçeği, yani güç dengesizliklerini örten bir kavramsallaştırma da olmaktadır. Bu dönemin, önemli kavramlarından birinin karşılıklı bağımlılık olduğunu anımsamakta yarar var. Oysa küreselleşmenin gerçekleşmesinde tüm ulus devletlerin payı olduğunu düşünsek bile, daha da belirleyici olanın devletler arasındaki güç ve bağımlılık ilişkileri olduğunu unutmamak gerekir. Şu soruya yanıt aramak önemli görünmektedir: Küresel ölçekte bir piyasanın oluşması, devletler, bölgeler, toplumlar arasında karşılıklı ilişkilerle ve bunların siyasal kararlarıyla mı gerçekleşmektedir; yoksa bu süreçte gelişmiş ülkelerin ve küresel sermayenin karşı konulamaz üstünlüğü mü söz konusudur? Yanıt da, açıktır. Aslında yaşadığımız küreselleşme sürecinin tüm boyutlarında, örneğin teknolojiden bilgiye, modernleşmeden kültürel değişime kadar hemen her boyutunda gelişmiş Batı'dan kaynaklanan gelişmelerden veya Batı normlarının küreselleştikten söz etmemiz mümkün. Bu konuda, Batı'nın içinden ve dışından gelen çok sayıda eleştirel çalışma olduğunu da biliyoruz. Tüm bunlara girmesek de, realist yaklaşımı anımsayarak uluslararası düzeyde hukuku var etme yolundaki tüm çabalara karşın bugün de uluslararası ilişkilerde güç dengesinin önemli olduğunu, güçlü olanın kuralları belirlediğini, diğerleri için bu kurallara uymanın gerekli ve kaçınılmaz olduğunu kabul etmek kaçınılmaz görünüyor (Wivel, 2004). Az gelişmiş dünyanın yeryüzündeki ideolojik/siyasal söylemin kurulması sürecinde dikkate değer bir katkısı olmadığını, buna karşın küresel sermayenin yanı sıra küresel medyanın nasıl bir güce sahip olduğunu iyi biliyoruz. Bu nedenle küreselleşme süreci içinde daha da dengesizleşen asimetrik ilişkileri küçümsemek mümkün değil.

Sonuç olarak geçmişten buyana Batı daha az gelişmiş ülkelerle kurduğu ticari, askeri ve siyasi ilişkilerde hep kuralları koyan konumdadır; ancak Batı içindeki güç dengelerine göre egemen konumdaki ülke de kurallar da değişmektedir. Sömürgecilik döneminde Avrupa ülkeleri belirleyici konumdaydılar, bugün de ABD. Yaşadığımız küreselleşmeyi “ırk ayrımı-apartheid” rejimi olarak niteleyen Falk, ABD'nin 2. Dünya Savaşı sonrasındaki temel politikasının sahip olduğu üstünlüğün korunması olduğunu belirtirken, zaten dünyanın beşte birinin zengin, beşte dördünün de fakir olduğu dünyada zenginler için temel hedefin, maddi koşullardan askeri üstünlüğe kadar her konuda sahip olunan bu üstünlüğün korunmasından başka bir şey olamayacağını, tüm stratejilerin buna göre belirlendiğini söylemekten de geri kalmamaktadır (Falk, 2001; 16-19). Öte yandan geçmişte ulus devlete egemenlik alanı bırakan kurallar geçerli iken, şimdi ekonomik kararları küresel düzeye çeken ve mali sermayenin tercihleri çerçevesinde belirlenen kurallar geçerli olmaktadır. Ancak, her iki dönemde de gelişmiş ülkelerin ve sermayenin ihtiyaçları ile kapitalizmin mantığı belirleyici roldedir. Farklı ifadelerle de olsa, benzer görüşleri birçok yazarın paylaştığı da ortadadır (Wivel, 2004; Hard ve Negri, 2001; Gilpin, 2000; Beck, 2000; Latouche, 1993).

Öte yandan, en güçlü konumda olanın yolunu izlemek hem zorunluluktan hem de ekonomik açıdan benzer bir başarıyı yakalamak nedeniyle gerekli olmaktadır (Wivel, 2004). Kısaca, ABD gücü ve başarısıyla küreselleşmenin ideolojisini ve yolunu belirlemektedir. Hatta bu

zorunluluk zengin AB ülkeleri için de geçerli olmakta ve Avrupa'nın da, küreselleşme karşısında finans kapitalin ve neo-liberal politikaların hegemonyasını büyük ölçüde kabul ettiği, bu kuralları küreselleşmenin kuralları haline getiren Washington Uzlaşması'na katıldığı söyleyenler olduğu gibi (Jan Nederven Pieterse, 1999), bunun Avrupa modelinin sonu olacağından korkanlar da bulunmaktadır (Beck, 2000, 161). Son yıllarda küreselleşmeye uyum ve ekonomik/ parasal bütünleşme yolundaki politikalarıyla AB'nin bazı ülkelerde yoğun eleştirilerle karşılaştığı ve Avrupalılaştırmanın küreselleşmeden farklı bir anlam ve içerik taşıması gerektiği yolunda epeyce tartışma ortaya atıldığını biliyoruz. Bu nedenle bazı yazarlar küreselleşmeye karşı Avrupa düzeyinde bir politika uygulayabilmenin gereğinden söz etmekte ve bunun için bir Avrupa Anayasası'na ihtiyaç duyulduğunu söylerken (Habermas, 2000), bazı siyasetçiler ve entelektüeller de Avrupa modelini korumanın ancak çok vitesli bir bütünleşme çerçevesinde mümkün olabileceğini iddia etmekte. Sonuç olarak, AB küreselleşmeye veya ABD'nin izlediği yola uyum sağlamaya çalışırken, bu yolun entelektüel ve siyasal çevrelerde epeyce tartışmaya yol açtığı da bir gerçek.

3-Küreselleşen kapitalizm ve hem parçalanın hem bütünleşen dünya

Küreselleşmenin çok boyutlu olması gibi çok yüzlü olduğu da bir gerçek; bu konuda aynı sürecin birbirine zıt eğilimleri içinde barındırdığını söyleyen Robertson'a hak vermemek mümkün değil. Piyasayı küreselleştirirken, en başta ulusal düzeyde ekonomik ve siyasal alanı birbirinden ayıran bu sürecin, daha birçok alanda yakınlaşma, bütünleşme, merkezileşme kadar, uzaklaşma, yerelleşme, parçalanma eğilimleri yarattığına dikkat çekmek gerekmekte. Gerçekten kapitalizmin ikilemli ve çatışmalı dünyası küreselleşme süreci içinde ekonomik olduğu kadar siyasal, kültürel, ideolojik, coğrafik, sınıfsal, demografik alanlarda da bütünleşme ve parçalanma gibi iki zıt eğilimin her ikisini de güçlendiren etkiler yaratmaktadır. Örneğin kültürel alanda karşımıza çıkan birkaç ikileme örnek vermek istersek; küreselleşme sürecinde Doğu-Batı karşıtlığının arttığı, hatta bir uygarlıklar savaşından söz edildiği de görülmekte, Doğu ve Batı sentezini gerçekleştiren kitleler ve toplumlar da ortaya çıkmakta; ABD'nin kültürel emperyalizmi de gündeme gelmekte, yerel kültürlerin önem kazanması da; artan yabancı korkusu da bir gerçek olmakta, azınlık haklarının ve çok kültürlülük anlayışının güç kazanması da. Öte yandan, iletişim ve ulaşım teknolojisiyle dünya gerçekten birbirine yakınlaşırken, aynı dünyada siyasal ve ekonomik koşullar açısından bir kutuplaşma yaşanmakta, metropolleşen kentlerde gettoların oluşması önlenememekte, sınıflar, kuşaklar, kimlikler arasındaki çözümler de hızla artmaktadır. Kuşkusuz yaşadığımız dünyayı anlamak açısından tüm bu ikilemler önemli olmakla birlikte, bu kadar geniş spektrumlu bir tartışma yapmak kolay değil. Bu nedenle irdelediğimiz konu açısından daha önemli görünen birkaç boyutuyla meseleyi ele almakla yetinmek gerekiyor. Örneğin, küreselleşmeyle birlikte ulus devlette ortaya çıkan parçalanma veya küreselleşmenin siyasal ve sosyal açıdan ne gibi sonuçlar doğurduğu konusuna eğilmek önemli görünmekte. Öte yandan bu süreç, küresel/bölgesel parçalanmayı aşarak siyasal ve sosyal anlamda küresel bir yakınlaşma anlamına mı gelmekte, yoksa uluslar ve bölgeler arasında parçalanmayı arttırarak bir kutuplaşma biçimini mi almaktadır? Bir başka deyişle, küreselleşmenin siyasal ve sosyal politikalarıyla reel dünyası nasıl biçimlenmektedir? Bunun dışında, değişen işbölümü ve sermaye hareketliliği nedeniyle işsizliğin artışı gibi Batı'nın kendisine de düşen bazı bedeller ortaya çıkarken, zengin ülkeler içinde de "üçüncü dünyanın" koşullarını yaşayan kesimlerin oluşması ne anlama gelmektedir? Örneğin, dünyanın hemen her yerinde refah kapitalizmiyle vahşi kapitalizmi karşı karşıya getiren bir süreç yaşanmaktadır. Dolayısıyla, çelişkileri ve çatışmalarıyla sürüp giden çok yüzlü bir küresel sermaye birikimi ve daha karmaşık bir dünya karşındayız. Bunları, kısmen de olsa ele almakta yarar olduğu ortada.

Küreselleşmenin karmaşık ve çelişkili karakteri her şeyden önce uluslararası ilişkiler açısından söz konusu olmaktadır. Ulus devletleri yakınlaştıran ve bir araya getiren süreçler söz konusu olduğu gibi, onları birbirinden uzaklaştıran eğilim ve süreçler aynı anda var olabilmektedir. Dünyanın yüzyıllar öncesinde başlayan küreselleşme ve parçalanma eğilimlerini bugün de yaşadığını söyleyen Clark, örneğin soğuk savaş sonrasında ekonomi küreselleşirken bölgesel blokların da, ulusçuluk akımının da güçlendiğinden, Kuzey-Güney ayırımının büyüdüğünden, etnik ve dinsel ayırımların arttığından söz etmektedir (Clark, 1997; 189-191). Günümüzde de, hem bütünleşme hem parçalanma anlamını taşıyan birçok gelişme söz konusudur. Örneğin küreselleşmenin hızlandığı günümüzde, ekonomik, siyasal, askeri anlamda merkez ve çevre katmanlaşması derinleşmekte, dünya merkez, yarı çevre ve çevre gibi daha katmanlı bir dünya olmakta ve aradaki mesafe daha da açılmaktadır; öte yandan yalnız ekonomik anlamda bir Batı-Doğu veya Kuzey-Güney bölünmesinden değil artık uygarlıklar arasında bir çatışmadan söz edilmektedir. Yine küreselleşme sürerken bölgecilik de önem kazanmakta, ancak bölgesel blokların küreselleşmeye mi, parçalanmaya mı hizmet edeceği bilinmemektedir. Örneğin günümüz dünyasında egemen sistemin her yeri ve herkesi kapsadığı, dışsallıkların kalmadığından söz edilirken, hemen her ülkede çeşitli biçimlerde yaşanan bir “dışlanmışlık” büyüdüğü gibi, yeryüzünde iki uçta büyüyen bir kutuplaşmanın söz edilmektedir (Bauman, 1998, 88). Bunlar arasında bir birleşme veya bütünleşmeden söz etmek de neredeyse olanaksız görünmektedir.

Öte yandan ulus devletin kendisinde de bir parçalanma oluşmakta, bir yandan aşılacak ve ulusüstü sisteme geçen bir dünya ile ulusaltı birleşmelerin öne çıktığı dünya birlikte var olmakta ya da ulusal düzeyde işlevi azalan ulus devletin uluslar arası düzeyde yine en önemli aktör olmaya devam ettiği görülmektedir. Günümüzün ideolojik yapılanması ve söylem dünyası da birçok çelişkiyi içinde barındırmaktadır. Bir yandan ideolojiler öldü derken öte yandan tek bir ideoloji kendini ideoloji üstü bir yere konumlandırmaya çalışmakta, bir yandan hukukun üstünlüğü, insan hakları ve demokrasinin vazgeçilmezliği en temel söylem olurken, öte yandan hukukun değil gücün belirleyiciliğini gösteren örnekler çoğalmaktadır. Örneğin ABD'nin Irak savaşı, Ortadoğu'daki niyetleri, Kyoto Protokolü'nü imzalamaması gibi birçok örnek küresel hukukun tüm çabalara karşın aczini göstermek açısından oldukça ibret vericidir. Bu aczin bir başka yüzü de, artan küresel terör tehdidi olmaktadır.

Küreselleşme, serbestleşme kadar sınırlama getirmesi açısından da çelişkili sonuçlar doğurmaktadır. Bazı boyut ve ilişkilerde ulusal sınırlar ortadan kalkar veya bu yolda eğilimler güç kazanırken (sermayenin ve küresel şirketlerin dolaşım serbestisi ile sivil toplum örgütleri arasındaki bağların güçlenmesi gibi), bazı alanlardaki sınırların ortadan kalkması şöyle dursun yükseldiği görülmektedir. Örneğin bugün, bırakınız küresel düzeydeki gerçekleşme boyutlarını, Avrupa düzeyinde bile kişilerin ve emeğin serbest dolaşımının önünde inanılmaz engeller bulunmaktadır. Öte yandan, aynı firma küresel ölçekte üretim yaparken, bu firma açısından üretim süreci ve emek küreselleşmekte ve bütünleşmiş ilişkiler ortaya çıkmaktadır; fakat aynı emeğin ülkelerarasında yer değiştirmesinin önünde büyük engeller olduğu gibi, firmanın farklı bölgesel yerleşimleri arasında da çalışma koşulları açısından büyük farklar söz konusu olabilmektedir. Sonuç olarak küreselleşmenin, yalnız Robertson'ın dediği gibi küreselleşme ve yerelleşme gibi çift yanlı etkileri değil, bütünleşme kadar ayrışma yaratması, yakınlaşma kadar uzaklaşmaya yol açması, sınırları ortadan kaldırdığı gibi daha da yükseltmesi gibi çok yönlü çelişkileri olduğunu da söylemek kaçınılmaz görünüyor.

-Nitelik değiştiren ulus devlet, parçalanmış egemenlik, işe yaramayan demokrasi

Küreselleşme sonrası, gerek uluslararası ilişkiler gerek toplumsal ilişkiler açısından ulus devletin konumu önemli bir tartışma konusu olmaktadır. Bu konuda çok farklı yorumların ortaya atıldığını da görüyoruz. Örneğin küreselleşmeci yaklaşımlar, devletin hem insanın değişen ihtiyaçlarına hem dünyanın istemlerine yanıt verme kabiliyetinin kalmadığını ve özellikle ekonomik aktiviteler için artık sınırsız bir dünyanın gerektiğini söylemekte(Ohmae, 1990; 24). Oysa, gerçekçi veya geleneksel görüş, uluslararası alanda devletin öneminin kalmadığı veya işlevini yitirdiği görüşünü reddetmekte ve siyasal anlamda asıl aktör olarak devleti kabul etmekte, uluslararası ilişkiler açısından da asıl olanın güç ve çıkar ilişkileri olduğunu söylerken, sistemin değişiminden çok, güç ilişkileri gibi sistem içinde bazı değişiklikler olduğunu kabul etmektedir (Wivel, 2004; 20). Gerçekçi görüşe göre devlet, hem içerde otoritenin, egemenlik alanının, meşruiyetin ve düzenin kaynağıdır, hem de dış ilişkilerde ancak öteki devletlerle eşitlenen bir güç odağıdır. Küresel düzeyde, bunların yerine alacak bir yapılanma ise, henüz çok uzaktadır. Bu iki yaklaşımı dikkate alarak, küreselleşmenin ulus devlet açısından önemli bir değişiklik yaratmadığını mı düşünmeliyiz; yoksa ulus devletin aşınmakta olduğunu mu? Ekonominin küreselleşmesi buna karşın siyasetin ulusla düzeyde kalması gibi bir gerçeklik yaşadığımız ortada. Bu nedenle, ulus devlet bir yanıyla gücünü korurken, bir yanıyla da güçten düşmektedir diye düşünmekten başka çıkar yol görünmüyor. Bu noktada, neo-marksist yaklaşımı da hatırlamak gerekiyor. Küreselleşmeyle devletin rolünde önemli bir değişim olmamakta ve devlet kapitalizmin gelişmesi açısından yardımcı ve destekleyici rolünü yine sürdürmekte, ancak şimdi küresel sermayeye destek olmak zorunluluğu nedeniyle devletin ulusal/sosyal boyutları değişime uğramaktadır. Yani, gelişmiş ekonomilerde İkinci Dünya Savaşı sonrasında devletin kapitalizmle demokrasi arasındaki uzlaşma sağlamak üzere gelişmiş bulunan sosyal boyutlarında ve refah dağıtıcı rolünde şimdi bazı gerilemeler yaşanırken,³ gelişmekte olan ülkelerde devletin zaten az gelişmiş bulunan sosyal politika alanındaki rolü iyice ortadan kalkmaktadır.

Gerçekten, siyasal, askeri, ekonomik veya hukuk gibi hangi açılardan bakılırsa bakılsın, uluslararası ilişkilerde asıl aktörün hâlâ ulus devlet olduğunu da, belirleyici ilişkinin güç ve çıkar ilişkisi olduğunu da yadsımak kolay değil. Ancak, ulusal politikalar açısından devletin etkinliğinde önemli bir aşınma olduğu da bir gerçek. Birçok ülkede ulusal hükümetler, küresel piyasanın gereklerine ve ulusüstü düzeyde belirlenen ekonomi politikalarına uyum sağlamak üzere iç politikalarında önemli değişikliklere gitmek zorunda kalmaktadırlar. Örneğin, 80 sonrası hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde hükümetlerin vergi politikalarındaki değişiklikler gibi, kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi, kamu harcamalarının kısıtlanması, çalışma koşullarında kuralsızlaşmanın ve esnek uygulamaların öne çıkması gibi sosyal politikalarında da bir dolu değişikliğe gidildiği görülmektedir. Kuşkusuz, gelişmekte olan ülkelerde durum hem çok daha açık, hem çok daha vahimdir. Bu ülkeler, yalnız küresel piyasaya uyum gerekliliği ile değil, yurtdışı direkt yatırımları çekmek açısından çok uluslu şirketlerin güdümüne girmekte (Gilpin, 2000; 173), borçların döndürülmesi açısından ise IMF gibi uluslararası kuruluşların getirdiği sınırlamalara uymak zorunda kalmakta ve toplumsal ihtiyaçlardan çok küresel piyasanın gereklerine uyum sağlayan bir ajan konumuna gelmektedirler (İzzetin Önder, 2003; Yeldan, 2000; Clark, 1998). Kısaca, ulus-devlet uluslararası bir aktör olarak öne çıkarken, ulusal niteliği gerilemektedir.

Küreselleşmenin ulus devlet açısından ortaya çıkardığı bu ayrışma, demokratik haklar ve egemenliğin kullanımı açısından önemli çelişkiler doğurmaktadır. İlk olarak, ekonomi

³ 1980 sonrasında özellikle Avrupa refah devletinde görülen gerilemeden söz eden sayısız makale ve kitaptan söz etmek mümkün. Birkaç örnek vermek gerekirse; *Economic Crisis, Trade Unions and the State*, der. O. Jacobi, B.Jessop, H. Kastendiek, M.Regini, Croom Helm, 1986; *Welfare States under Pressure*, P.Taylor-Gooby, Sage Publications, 2001; *The Future of Capitalist State*, B Jessop, Polity Pres, 2003.

küreselleşirken siyasetin ulusal düzeyde kalmasının, yani iki temel istemin birbirinden ayrılmasının bireyler ve toplumlar açısından yarattığı boşluktan söz etmek gerekmektedir. Örneğin, küresel düzeyde bir siyasal boşluk söz konusudur. Piyasanın serbestleşmesi yönünde alınan kararlarda karşılıklı dengeleri gözetecek bir küresel/siyasal otorite henüz söz konusu değildir, kısa bir dönemde gündeme gelmesi bile düşünülemez: o halde, küresel düzeyde alınan ekonomik kararların meşruiyetini tartışmak gerekli ve kaçınılmaz olmaktadır. İkinci olarak, küresel düzeydeki bu dengesizliğin yanısıra, ulusal düzeyde de bir siyasal boşluk ortaya çıkmaktadır. Burada da, uluslararasılaşan ekonomi nedeniyle siyasetin bunu denetlemesi veya dengelemesi pek mümkün olamamakta ve bu durumda, ulusal egemenlik, demokratik-siyasal haklar ve siyasetin işlevine ne olduğunu sormak gerekmektedir. Küreselleşmenin, bu nedenle, ekonomi-siyaset ilişkilerinde siyasetin işlevi aleyhine yarattığı ciddi tahribatın tartışılması gibi bir gereklilik doğmaktadır. Bu durum, küreselleşmenin Batılılaşmanın temsil ettiği siyasal, hukuki ve kültürel gelişmeler açısından engelleyici özellikler taşıdığını da göstermektedir. Yine bu nedenle, küreselleşen hangi Batı diye sormak gerekiyor? Örneğin Avrupa bütünleşmesinde, Avrupa düzeyinde ekonomik bütünleşme yolunda alınan kararların nitelik olarak piyasayı küreselleştiren kararlardan çok farklı olmasına karşın, yine de bir meşruiyet sorunu yarattığı düşünülecek olursa, tüm bu kaygılardan uzak gelişen reel küreselleşmenin ne denli sorgulanmaya ihtiyaç gösterdiği de daha iyi anlaşılabilir.

Tüm bu tartışmaların, birçok düşünürü kapitalizm ve demokrasi arasındaki ilişkileri yeniden düşünmeye yönelttiği de ortada. Bunlardan biri olan Wood, “Kapitalizm Demokrasiye Karşı” adlı kitabında, liberal demokrasinin günlük hayatımızda önemli yer tutan işyeri, özel mülkiyet, kaynakların dağılımı gibi demokrat hesap verme sorumluluğu olmayan alanlara dokunmadığını, buna karşın piyasanın zararlı etkilerini düzeltmenin bir kısıtlama olarak görüldüğünü ve liberal demokrasinin kavramsal çatısı altında “piyasadan özgürleşmeyi” konuşmadığımız gibi, bu özgürleşmeyi bir çeşit kazanım, zorunluluklardan, baskıdan ve egemenlik altından kurtuluş olarak düşünemediğimizi de söylemekte (Ellen Meiksins Wood, 2003, 276-277). Özellikle, eski Doğu Bloğu ülkelerinde olduğu gibi yeni demokratikleşen ülkelerde demokrasinin neredeyse “serbest piyasa” özdeşleştirilir hale geldiği de bir gerçek (Woods, 2003, 277). Oysa, ne küreselleşen ne de serbestleşirken zorunlulukları artan piyasanın genel olarak tüm gelişmekte olan ülkelerde demokratikleşmeye olumlu katkılarda bulunduğunu söylenebilir. Bu ülkeler, zaten toplumsal güçlerin ve sivil toplumun ortaya çıkması ve güçlenmesi açısından ciddi sorunlar yaşarlarken, küreselleşme süreci hem gerileyen toplumsal politikalar nedeniyle toplumsal gelişme açısından olumsuz etkilerde bulunmakta, hem de özellikle emek açısından toplumsal güçleri daha da zayıflatan etkiler yaratmaktadır. Örneğin gelişmekte olan ülkelerde artan küresel baskılar nedeniyle zaten yetersiz olan eğitim, sağlık, istihdam ve bölgesel kalkınma politikaları daha da gerilemekte, dolayısıyla demokratik gelişme için vazgeçilmez olan toplumsal dinamiklerin gelişmesi daha da zorlanmaktadır. Öte yandan, bu ülkelerde zaten sermaye yetersizliği karşısında nüfus bolluğu emeği sermaye karşısında zayıf duruma sokarken, emek özelleştirme, enformelleşme, kuralsızlaşma gibi küreselleşmenin olumsuz etkileri karşısında daha da güç kaybetmektedir. Ancak toplumsal taraflar arasındaki bu güç dengesizliği, yalnız emeğiyle geçinenler açısından sorun yaratmamakta, dengesiz güç ilişkileri siyasal sistem ve demokrasi açısından da zaafırlara yol açmaktadır. Bunların yanı sıra, geçmişte ulus devletlere bırakılan birçok alanda egemenlik şimdi ulus devletin elinden çıkar ve hükümetlerin özellikle sosyal politika alanında manevra kapasitesi çok daralırken, ulusal sınırlar içinde geçerli kalan siyasal hakların da pek büyük bir anlamı kalmamaktadır.

Sonuç olarak, demokratik siyasetin ve sosyal politikaların piyasanın eşitsiz sonuçlarını bir dereceye kadar olsa da telafi etme potansiyeli bu ülkelerde bir türlü devreye girememektedir.

Bugün, küreselleşme karşısında Avrupa refah devletinin bile az ya da çok gerilediğinden söz edilirken, gelişmiş ülkelerdeki yetersiz iç dinamikler nedeniyle yaptığı tahribatın yoğunluğunu tahmin etmek zor olmasa gerek. Oysa, Beck'in dediği gibi, maddesel koşullarda güvenlik olmadan, siyasal özgürlüğün de demokrasinin de gerçekleşmesi mümkün olmadığı gibi, bu anlamda neo-liberalizmin zafer kazanması ve siyaseti erozyona uğratması da dünya ve toplumlar için birçok kabusu gerçek kılabilecek bir çöküş anlamı taşımaktadır (Beck, 2000; 62, 161). Bu çöküş olasılığının az çok farkına varılması da, bugünkü küreselleşmenin içinde bulunan farklı dinamiklere güç kazandırmakta ve küreselleşmenin dönüştürülmesi yolundaki umutları arttırmaktadır. Reel küreselleşmenin bu egemenliği karşısında, "bir ideoloji veya politika yaşamın her alanına hükmediyorsa buna totaliter rejim, bir dinin egemenliği söz konusuyla buna teokrasi derken, piyasanın hükümlerliliği karşısında bunu nasıl özgürlük olarak adlandırabileceğimizi" (Benjamin Barber, 2000; 299) soran yazara katılmamak mümkün mü?

-Küresel kutuplaşma, toplumsal parçalanma ve iki yüzlü söylem

Peki, küreselleşme, ülkeler ve bölgeler açısından bir yakınlaşma anlamı mı taşımaktadır? Küreselleşen piyasa, artan ticaret, hızlanan sermaye dolaşımı ile, her şeyden önce, bölgeler ve ülkeler açısından zenginliğin artışına hizmet edileceği söylendiğine göre, bu süreç içinde ülkeler ve bölgeler arasında farklılıkların azaldığı veya sosyal koşulların az da olsa iyileşme gösterdiğini söyleyebilir miyiz? Ne yazık ki, bu konularda da durum oldukça vahimdir. Bir yandan bölgeler arasında gelir uçurumu büyümekte, öte yandan işsizlik, yoksulluk gibi sorunlar azalmayıp artmakta; bir yandan birçok ülkede ekonomik krizlerle toplumsal krizler birbirini izlemekte, öte yandan gelişmiş ekonomilerde bile işsizlik, kuralsızlık, enformelleşme gibi sorunlar boy atmaktadır. Örneğin G-7 ülkelerinde bile işsizlik artarken bundan en fazla düşük nitelikli emeğin etkilendiği ve 1970 ile 1993 arasında düşük nitelikli emeğe dayalı endüstrilerde altı milyona yakın işin kaybedildiği belirtilmektedir (Yılmaz Akyüz, vd, 2003; 487). Zaten kuramsal olarak kapitalizmin gelişme mantığının, dünyanın gelişmiş ve gelişmemiş dünya olarak katmanlaşmasına, küresel ve toplumsal düzeyde eşitsizliklerin ve farklılıkların yoğunlaşmasına dayandığını biliyoruz. Küreselleşen kapitalizmin de bu mantığa göre davrandığı ve sahip olduğu güç arttıkça da daha geniş boyutlu katmanlaşmalara yol açtığı ortada.

Öte yandan, bugünkü sürecin gelişmekte olan ülkeler için sermaye akımı, teknoloji girişi ve ticaret artışı açısından bazı fırsatlar getirdiği de söylenmektedir. Ancak bazı ülkeler ve bu ülkelerde bazı kesimler için bir iyileşme getiren reel küreselleşme, Batı ile Doğu arasında 500 yıl önce bozulan güçler dengesini daha da bozmaya, ülkeler arasındaki ayrımları daha da büyütme, sosyo-ekonomik sorunları daha da arttırmaya devam etmektedir. Örneğin 1960-70'lerde kişi başına gelir ortalaması zengin ülkelerde 10 000 Dolar dolayında iken, 1990'larda bu ortalamanın 24 000 Dolar dolayına çıkması, küreselleşme sürecinde az gelişmiş ekonomilerden çok gelişmiş ekonomilere doğru seyreden gelir aktarımının iyi bir göstergesidir. 1960 ile 1990 arasında dünyanın en fakir yüzde 20'sinin geliri yüzde 4'den yüzde 1'e düşerken, 358 dolar milyarderini dünyanın yarı nüfusunun toplam kazancından daha fazlasına sahip (akt.-Beck, 2000, 153). Dünya Bankası da, artan dünya ticaretine karşın gelişmiş ve gelişmekte olan bölgeler arasında varolan eşitsizliğin kapanmak şöyle dursun durmadan arttığını ve en fakir ile en zengin ülkeler arasında kişi başına düşen gelir açısından varolan farkın, 1970'lerde 30 kat olan iken 1990'larda 70 katın üstüne çıktığını söylerken (World Bank, 2000; 14), BM, insanların en zengin ve en yoksul yüzde 20'si arasında bu oranın 140:1 olduğunu açıklamaktadır (Noam Chomsky, 2000; 211). Bu yoksulluk nedeniyle de, tüm dünyada her gün 35,000 çocuk kızamık, çiçek, kuş gribi gibi tedavi edilebilir

hastalıklar nedeniyle ölmektedir; yani, iki günde Vietnam Savaşı'nda ölen tüm Amerikalılardan (58,000) daha fazla (Beck, 2000, 153).

Özetle, küresel ve toplumsal düzeyde yoksulluk, hatta açlık büyüdüğü gibi, işsizlik yaygınlaşmakta, güvencesiz çalışma çoğalmakta, kentlerde yeni yoksullar ve dışlanmışlar artmakta, çalışma koşullarında iyiye doğru bir gidişten çok aşağıya doğru veya negatif bütünleşmeye doğru bir gidiş gibi birçok sorun baş göstermektedir. Bir başka deyişle, kapitalizmin küreselleşmesiyle birçok ülkede piyasanın kurumsallaşması sağlanamadığı gibi “gelişmiş bir kapitalizm” de kurulamamakta, tam aksine “vahşi kapitalizm” örnekleri çoğalmaktadır” Kısacası, küresel ve toplumsal bölünme artmakta, sorun ve eşitsizlikler büyümekte, buna karşın uluslararası sermayeye artan bağımlılıkları nedeniyle ulus devletlerin piyasayı da kapitalizmi denetleyecek bir tavır ortaya koydukları görülememektedir. Gelişmekte olan ülkelerde geçmişte kalkınma politikalarına bağlanan umutların yerini bugün borçların döndürülme kaygısı almakta, büyüme ve yeni istihdam yaratılması yerine varolan istihdamın korunması derdine düşülmekte, kamudan hizmet beklemek yerine kamu açıklarının azaltılmasının yolları aranmakta, çalışanları korumak yerine durmadan sermayeye yeni tavizler verilmektedir. Öte yandan, olumsuz gelişmelerin bir bölümü gelişmiş ekonomiler de karşımıza çıkmaktadır. Örneğin 1979-1995 dönemi içinde İngiltere’de, bir yandan işsizliğin artışı ve sürekliliği gibi bireysel suçların da artması, buna karşın ailenin bölünmesi ve örgütlülüğün azalması gibi sosyal sistemdeki çözülme, öte yandan siyasal katılımın gerilemesi ve sosyal vatandaşlığın önemini yitirmesi, buna karşın ekonomik yolsuzlukların artması gibi sistemdeki çözülme gösteren birçok örnek, serbest piyasa ekonomisinin İngiltere gibi gelişmiş bir ülkede de toplumsal bütünleşmeye çok ciddi zarar verdiğini ortaya koymaktadır (David Lockwood, 1999, 63-82). Gelinek noktanın, gelecek açısından, Beck gibi, Falk gibi, Clark gibi daha birçok yazarda ciddi bir kâbus korkusu yaratmasına da şaşmamak gerek.

Küreselleşen kapitalizm kaçınılmaz olarak meşruiyet arayışına da, desteğine de ihtiyaç duymakta. Bu nedenle, hem bu sürecin küresel barış ve istikrar için vazgeçilmez olarak sunulması önem taşımakta hem de piyasa ekonomisinin yanısıra liberal demokrasi, kültürel çoğulculuk, temel insan hak ve özgürlükleri gibi birçok değer küreselleşen dünyanın temel değerleri olarak öne sürülmektedir. Kuşkusuz, bireye ve insan haklarına, hukuk ve demokrasiye dayalı değerlerin küreselleşme sürecinde daha geniş bir coğrafyaya doğru ilerlemesinin önemli olduğu yadsınmaz. Ancak, bu değerlerin Batı dünyası dışındaki bölgelere yayılması konusundaki iddiaların ne kadar samimi olduğu konusunda kuşku duymamak mümkün değil. Her şeyden önce, ekonomik liberalleşme istekleriyle siyasal demokrasi yönündeki beklentilerin birbirleriyle oldukça çelişkili olduğu bir gerçek. Yani, gelişmekte olan ülkelerde siyasal anlamda liberalleşmenin, yalnız parasal değil, kurumsal ve davranışsal gibi birçok yetersizlikle karşılaşması dışında, bu ülkelere dayatılan ekonomik liberalizmin bu ülkeler için kayıpların ve bağımlılığın artışı kadar toplumsal güçlerin sınırlandırılması anlamına geldiğini de görmemek mümkün değil. Bu ülkelerde zaten zayıf ve dengesiz sosyo-ekonomik dinamikler küresel kapitalizm karşısında daha da çözülmekte, bu ülkelerin zayıf hükümetleri ve gerileyen sosyal politikaları da bu toplumsal güç dengesizliğinin iyileşmesine hizmet etmekten uzak kalmaktadır. Dolayısıyla, küresel söylemde ne kadar serbest piyasa ve siyasal demokrasiden söz edilirse edilsin, gerçekte bu ülkelerde zorunluluklar piyasası ve biçimsel demokrasinin ötesine geçmek pek mümkün görünmemektedir.

Bu noktada insan hakları söylemini de hatırlamakta yarar var. Küresel ve toplumsal düzeyde demokrasi gibi insan hakları konusunda da iki yüzlülükten söz etmek yanlış olmasa gerek.

Çünkü, insan haklarının da yalnız yasal/prosedürel bir mesele olmadığı iyi bilinmekte, fakat uluslararası düzeyde temel hak ve özgürlükler boyutunda bir duyarlılık olduğundan söz edilirken insan haklarının bütüncül karakteri göz önüne alınmamaktadır. Bugün için, ne ulus devletler ne de küresel şirketler açısından sosyo-ekonomik hakların ihlali konusunda bir duyarlılık olduğundan söz edilebilir. Bir yaptırımdan söz etmek ise hiç söz konusu değildir. Bu nedenle, insan hakları hukukunun küreselleştiği gibi iddiaları kabul etmek zor. Liberal ideolojinin sosyal haklara bir hak niteliği vermediğini biliyoruz; öte yandan bu hakların uygulanan ekonomik rejimle, yani kapitalist sermaye birikimiyle çatışmalı haklar olduğu da bilinmekte. Dolayısıyla, bu hakları insan hakları gündeminden çıkararak insan hakları hukukunun küreselleştiğinden söz edilebilir mi? Gerçi, 1993 yılında yapılan İnsan Hakları Konusundaki Viyana Konferansı'nda insan haklarının bölünmez bir bütün olduğu görüşü uluslararası düzeyde kabul görmüş ve bu dönem sonrasında Birleşmiş Milletler (BM) artan işsizlik, yoksulluk gibi sorunlarla mücadelede, insan haklarının ve insan haklarında bütüncül bir yaklaşımın temel alınmasından yana bir tutumu benimsemiştir. Ancak, BM açısından gelinen noktanın anlamlı ve önemli olduğu kabul edilse bile, yeterli olmadığı da, yaptırım gücü bulunmadığı da çok açık. İnsan haklarının küresel düzeyde iyileşmesi ne uluslararası yardım sözleşmelerindeki birkaç gösterge ile sağlanabilir, ne de bu koşulların iyileşmesi yalnızca ulusal devletlerden bu yolda bir sorumluluk beklemekle mümkün olur. Sorun çok daha geniş boyutludur; ancak sorunun küresel-ekonomik sistemle doğrudan ilgili olduğunun görmezlikten gelinmesi tercih edilmektedir.

Bu noktada AB'nin oldukça farklı bir konumu olduğu da söylenebilir. AB, gerek genişleme sürecinde aday ülkeler için getirdiği kıstaslarla, gerek üçüncü ülkelerle kurduğu ticari ilişkilerde temel insan haklarına merkezi bir önem verdiği gibi, kurmak istediği ortak güvenlik politika konusunda da insan hakları ihlallerinin önlenmesi ihtiyacını vurgulamaktadır. AB, açıkça, kendini uluslararası düzeyde insan haklarının gerçekleşmesi açısından etkin bir oyuncu olarak ortaya koymaktadır diyebiliriz (Bob Deacon; 1999). Ancak, AB temel hak ve özgürlüklerin korunmasında önde gelen bir aktör konumundayken, sosyal ve ekonomik haklar konusunda kendi iç hukukunda bile yeterli bir koruma sağladığını söylemek zor. AB düzeyinde, Sosyal Şart'ın Amsterdam Anlaşması'nın bir parçası durumuna gelmesinden sonra bile, sosyal hakların gerçekleştirilmesi ve korunması büyük ölçüde üye ülkelere bırakılmıştır. Bu konularda ne Avrupa Adalet Divanı ne de Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne gitme olanağı söz konusudur. AB üyeleri arasında farklı refah rejimleri olduğunu, bu farklı rejimlere göre de sosyal hakların kurumsallaşma düzeyinin farklılaştığını biliyoruz. Yine de, AB'yi oluşturan ülkelerin çoğunda sosyal hakların kurumsallaşması, toplumsal güçler arasında göreceli de olsa güç dengesinin sağlanması ve sosyal gelişmenin boyutları açısından öteki gelişmiş ülkelerle kıyaslanmayacak düzeydedir ve AB'yi bir bütün olarak öteki ülkelerden ayırt eden en önemli toplumsal özellik de buradadır. Şimdi Avrupa Anayasası'nın kabulünden sonra ve Avrupa'da siyasal ve sosyal bütünleşme konusundaki kararlılık sürdürüldüğü takdirde, küreselleşme nedeniyle üye ülkeler düzeyinde artan sosyal eşitsizliklerin AB düzeyinde gerçekleşecek gelir aktarımlarıyla iyileştirilmesi ve Avrupa düzeyinde sosyal haklar konusunda da belirli bir standart sağlanması yolunda beklentilerin yükseleceğini düşünme de mümkündür. Ancak, AB'nin böyle bir gelişme gösterip gösteremeyeceği konusunda şimdilik bir şey söylemek mümkün değil.

-Gelişmiş kapitalizm ve vahşi kapitalizm karşı karşıya

Küreselleşme ile devletin makro politikalarına ihtiyaç duyulan dönemde ve Keynesyen ekonomi politikaları doğrultusunda belirli ölçüde dizginlenen ve bazı kurallara uymaya zorlanan veya siyasal demokrasi aracılığıyla az ya da çok “sosyalleşmeye” zorlanan kapitalizm veya refah kapitalizmi yeni bir evre içine girmektedir. Bu çerçevede küreselleşen piyasa içinde rekabet yalnız gelişmiş ve az gelişmiş ekonomi arasında değil, her ülkede kurallar ile kuralsızlık, formel sektörle enformel sektör, güvence ile esneklik arasında cereyan etmektedir de diyebiliriz. Bir bakıma, küreselleşme süreci büyük ölçüde Batı Avrupa’da gerçekleşmiş bulunan sosyalleşmiş kapitalizmi bile tehdit ederken, gelişmekte olan ülkelerde vahşi kapitalizmin güçlenmesine yol açmakta, bu ikisi arasındaki rekabet de genel anlamda ulusal/sosyal politikaları geriletken ve küresel düzeyde vahşi kapitalizmi güçlendiren bir etki yaratmaktadır (R. Petrella, 1996; 68). Öte yandan bu rekabet, küresel sermaye için hem yararlandığı hem de yakındığı bir konu olmaktadır. Bir yandan üretimini parçalayarak ucuz işgücünün ve esnek kuralların geçerli olduğu ülkelere kaydırmakta, bunun getirdiği avantajlardan yararlanmaktadır, öte yandan bu ucuz işgücüne dayalı ülkelere gelen mal ticaretine karşı durmanın yollarını aramakta, haksız rekabetten veya sosyal dampingden söz etmektedir. Bunun gibi, bir yandan üretimini yeryüzü ölçeğinde dağıtabildiğinden emek piyasasını küreselleştirmenin avantajlarını yaşamakta, öte yandan emeğin uluslararası dolaşımını yasaklamış görünse de en gelişmiş ekonomiler bile göçmen veya kaçak işçilerin emeğinden yararlanmanın yolunu bulmaktadır. Böylece, çalışma yaşamındaki geçmişte kuralları ve standartları nedeniyle kapitalist sömürüyü dizginleyen ve gelişmiş bir kapitalizmi temsil eden ülkelerde bugün gelişmiş kapitalizm ile vahşi kapitalizm birlikte yaşanmaktadır. Dolayısıyla küresel ve bölgesel düzeyde ülkeler arasında oluşmuş bulunan katmanlaşma şimdi, bir yandan derinleşmekte öte yandan aynı ülke içinde de çeşitlenerek artmaktadır. Küreselleşen emek piyasasının, gelişmiş ülkelerdeki emek açısından da işsizlikten esnek istihdama, koruyucu standartların çeşitlenen kurallara, refah devletinden liberal politikalara doğru genişleyen bazı kayıplar getirdiği ortadadır. Beck’in dediği gibi, küreselleşmenin solan güneşi altında gelişmiş ülkelerde refah devletinin ve sosyal güvenliğin birçok öncülü erimekte (Beck, 2000, 1), bu politikalara uyum zorunluluğu nedeniyle refah devletleri “yarı egemen” devlet haline gelmekte ve AB’ye üye zengin refah devletleri açısından bile sosyal standartların aşağıya kayması veya “negatif bütünleşme” gibi bir tehlikenin ortaya çıktığından söz edilmektedir (Liebfried ve Pierson, 1996, 2000).

Gelişmekte olan ülkeler açısından durum daha da vahimdir, Bu ülkelerde piyasanın kurumsallaşması da, işgücünün korunması da tamamlanmamıştır; buna bir de yabancı sermaye beklentisi eklenince bu ülkelerde kuralların değil kuralsızlığın asıl haline gelmesine de şaşmamak gerekmektedir. Kötü paranın iyi parayı kovması gibi, kötü kapitalizm de iyi! kapitalizmi kovmakta, örneğin formel sektöre karşı büyüyen enformel sektör en büyük işletmelerde bile işlerin parçalanarak bir bölümünün taşeronla devredilmesi gibi uygulamaları gündeme getirmektedir. Küresel ve ulusal düzeyde artan kuralsızlaşma arayışının nedeni de hep rekabet gereği olmaktadır. Bu nedenle geçmişte ILO standartları yoluyla gelişmiş ülkelerdeki çalışma standartlarına doğru yükselen bir gelişme beklenirken, bugün gelişmiş ülkelerde bile az gelişmiş ülkelerdeki koşullara doğru inişe geçen bir gelişme ortaya çıkmakta ve bu nedenle küreselleşen piyasada aşağıya doğru bir yarıştan söz edilmektedir. Hemen her ülkede, az gelişmiş bölgeler, kırsal kesimler, tarım sektöründe yer alanlar, geleneksel endüstri sektöründe çalışanlar, genel olarak az nitelikliler kaybetmeye mahkûm görünmektedir. Bu dengesiz güç ilişkileri içinde ve çağımızın tüm insan hakları iddialarına karşın, mağdur ülkelerin ve insanların durumuna yaklaşım ise, çok zaman, 18. yüzyılda endüstrileşen ülkelerde görülen “yoksullara yardım” anlayışından pek de öteye gidememektedir.

Buraya kadar küreselleşmenin nitelikleri ve sonuçları açısından kısaca da olsa değindiğimiz bazı konulardan çıkardığımız sonuçları özetlersek, üç boyutun vurgulanması gerektiği

söylenbilir. İlk olarak vurgulanması gereken, bugünkü küreselleşmenin, arkasındaki güçler açısından da sonuçları açısından da *eşitsiz ve dengesiz bir süreç* olduğu konusudur. Bu da, bir yandan küreselleşmenin küresel bir duyarlılık, küresel bir toplum yaratmaktan uzak kaldığını ve bu nedenle kavram olarak sorgulanmasını gerektirmektedir, öte yandan küresel ve toplumsal düzeyde bir meşruiyet tartışmasına ihtiyaç olduğunu göstermektedir. İkinci olarak üzerinde durulması gereken konu, bu sürecin geçmişte ulusal düzeyde kurulmuş bulunan *ekonomi ve siyaset arasındaki dengeyi* bozduğu ve siyasetin piyasanın olumsuzluklarını giderme işlevini hem küresel hem de ulusal düzeylerde ortadan kaldırdığı gerçeğidir. Bu nedenle, küresel düzeye kayan ekonomi gibi, bunu küresel düzeyde dengeleyecek bir küresel hukuk, bir küresel siyaset, bir küresel demokrasi ihtiyacından söz etmek kaçınılmaz olmaktadır. Üçüncü olarak da, tüm bu dönüşümü gerçekleştirmek üzere öncelikle, *bir zihniyet ve ideoloji değişikliğine ihtiyaç olduğunun* düşünülmesi gerekmektedir. Örneğin kapitalist mantık sorgulanmadan küresel kapitalizmin meşruiyet temeli sarsılmayacağı gibi, bu çerçevede sürdürülen ekonomik büyüme sorgulanmadan da insanlığın ve yeryüzünün her gün büyüyen kayıplarını gidermek ya da bu yeryüzünde adalet ve dayanışmaya dayalı bir uygarlık kurmak mümkün görünmekte. Bu konularda birçok düşünür tarafından ele alındığı gibi, bazı önerilerin ortaya çıktığı da bir gerçek. Bunlar arasında, küreselleştirmeyi dönüştürme veya küresel/toplumsal düzeyde siyasal/demokratik dönüşüm tartışmalarının öne çıktığı da söylenebilir.

-Küreselleşmeyi Dönüştürme Tartışmaları

Reel küreselleşme karşısında tepkileri birkaç başlıkta toplamak gerekirse, yaşanan riskler karşısındaki sorumluluğunun sosyal olmaktan çıkıp bireyselleşmesi gerektiğini söyleyen *neo-liberal yaklaşımlar*, dış ticarete korumacı politikalara dönmek isteyen *anti-küreselleşmeciler*, birçok konuda olduğu gibi sosyal standartlar açısından da farklılaşmış bir dünya görüşünü benimseyen *liberal-pluralistler*, küreselleşmeyi küresel ve ulusal düzeyde ekonomik/siyasal/sosyal reformlarla dönüştürmek isteyenler ve *sosyalist bir dünya* özlemini dile getirenler olmak üzere beş farklı tepkinin ortaya çıktığını söyleyebiliriz (Deacon, 1999). Aslında, ulusal düzeydeki korumacı ve sınırlayıcı politikalara bütünüyle dönmenin pek mümkün olmaması bir yana, küreselleşmenin çok yönlü ve çok boyutlu karakteri düşünüldüğünde bu dönüşün gerçekten istendiğini söylemek de zor. Liberal-çoğulcu görüşler ise, özgürlüklerin ve farklılıkların öneminin vurgulanması açısından olumlu olsalar da, siyasal ve ekonomik gerçeklikler karşısında oldukça kör kalmaktadırlar. Örneğin, çoğulcu yaklaşıma göre, bugün hükümet dışı kuruluşların (NGO) önem kazanması, bunlar arasındaki işbirliğinin gelişmesi, küresel, ulusal ve yerel düzeydeki muhalefetin örgütlenmesi gibi birçok olumlu gelişme söz konusudur ve dünyada artık yalnız devletler arasında değil daha birçok aktör arasında gelişen çoğulcu bir ilişkilerden söz etmek gerekir (Yeates, 2002, 77). Evet, küresel bir muhalefetin yükseldiği doğru ve iyi bir şeydir; ancak bu muhalefetin bunca dağınıklık içinde ve somut bir öneride buluşmaksızın ya da toplumsal gücü siyasal güce dönüştürmeden bir dönüşüm sağlamsı mümkün mü?

Dönüştürmeciler yaklaşım da çok ve çeşitli olmakla birlikte, henüz bir güce dönüşmekten uzak. Bunlar arasında, küreselleştirmeyi dönüştürmek üzere ekonomik anlamda bazı reform önerileri sunanlar da var, siyasal ve sosyal reformlardan söz edenler de. Ancak, bu reform isteklerinin egemen güçler ve kuruluşlar tarafından kabule şayan bulunmadıkları da bilinmekte. Örneğin 1978 yılında James Tobin tarafından önerilmiş bulunan ve sermaye hareketlerinden alınacak küçük bir orandaki uluslararası bir vergi uygulaması üzerinden bunca yıl geçmesine karşın bugün de tartışma gündeminden uzaktır (James Tobin, 1978). Oysa bu mütevazı uygulama bile, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki dengesizliği azaltılması ve

insanın özgürleşmesi, bölüştürücü bir adalet anlayışı ve demokrasi fikrinin hayat bulması adına anlamlı olabilirdi (Patomaki, 2001; 111). Stiglitz de, küreselleşmeye ekonomik sorunlar açısından bakmakta ve hem ulusal devletleri, ulusal çıkarları dikkate alacak ve farklı ihtiyaçlara göre biçimlenecek hem de uluslararası kuruluşların daha demokratik ve şeffaf çalışmasını sağlayacak politika değişiklikleri önermektedir (Joseph Stiglitz, 2002, 241). Özetle daha “insani ve demokratik” bir küreselleşme istemektedir. Öte yandan, çok farklı ekollerden gelseler de, çok sayıda siyasetçi, sosyolog, sosyal politikacı, bir yandan küreselleşmenin dönüştürülmesinde siyasetin etkin kullanımı ve demokratik hakların gelişmesinin öneminden söz etmekte (Habermas, 2000; Giddens, 2000; Shaw, 2000; Wallerstein, 1998; Held, 1991), öte yandan küresel düzeyde sosyal, ekonomik hakları dikkate alacak bir küresel/sosyal reformları dile getirmektedir (Mishra, 2001; Otto Jacobi 2000). Bu grupta yer alanların çoğu, küreselleşmenin ekonomik olduğu kadar siyasal açıdan doğurduğu çelişkiler üzerinde durmakta ve küreselleşmenin gerçekte ancak siyasetin küreselleşmesiyle tamamlanacağı görüşünde birleşmektedirler. Bu nedenle, çoğunlukla, yerel düzeyden küresel düzeye uzanan çok katmanlı ve zengin bir demokratikleşmeye olan ihtiyacı vurgulamaktadır.

Bu noktada, Avrupa Birliği’nin benimsediği “fonksiyonelist yaklaşım” da bazı görüşlere yol göstermektedir. Örneğin ekonominin küreselleşmesinin kaçınılmaz olarak insan haklarının küreselleşmesini getireceğini, yani Avrupa Birliği’nin kuruluşunda etken olduğunu bildiğimiz “fonksiyonalist yaklaşımın” küresel düzeyde de işe yarayacağını söyleyen görüşler ortaya atılmaktadır (Petersmann, 2003). Fonksiyonalist yaklaşımı benimseyen Petersmann’a göre, insan haklarının korunması ve ekonomik bütünleşme birbirini olumlu etkileyen gelişmelerdir, bugün küresel düzeyde başlayan ekonomik bütünleşme kaçınılmaz olarak hukukun üstünlüğünü ve insan haklarının dikkate alınmasını gerektirecektir. Bu görüş, ekonomik küreselleşme ile başlayan bir bütünleşme hukuku öngörmekte ve bu açıdan Avrupa Birliği’nin izlediği yolu örnek alarak AB içinde tek pazar yaratılmasının Avrupa’da insan hakları konusunda da bir bütünleşme getirmesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin uygulamaları ile AB’nin şimdi bir anayasa arayışına girmesi gibi gelişmeleri de örnek göstererek, hem küresel düzeyde bağlayıcı bir “küresel anayasanın” varlığını, hem de bu hukukun uygulanabilmesi için bu alanda görev yapacak bir uluslararası mahkemenin kurulmasının düşünülebileceğini söylemektedir (Petersmann, 2003).

Öte yandan bugün, eylem düzeyinde de küreselleşmeye karşı bir küresel muhalefet oluşmuş durumda. Bugün bir yandan ekonomik düzene karşı olan ve onu dönüştürme çabası içinde yer alan arayışlar, onların öncülük ettiği *küresel/sosyal forumlar*, öte yandan Irak Savaşı’nın yol açtığı savaşa ve ABD politikasına karşı yükselen *küresel muhalefetin* varlığı çok önemli. Bunlar arasında küresel düzeyi yerel düzeye bağlayacak kapasitede çok yönlü ilişkilerin ve etkileşimin ortaya çıkması ve bunların küreselleşme sürecinin olumsuz etkilerinin aydınlatılması açısından yaptıkları katkılar önemlidir. Ancak küresel muhalefet de, sosyal forumlar da ideolojik/siyasal bir muhalefet olmaktan çok eylemsel bir muhalefeti temsil etmekte ve içinde çok farklı gruplar, farklı ideolojiler ve farklı siyasetler yer almaktadır. Dolayısıyla bugün için oldukça dağınık görünen bu muhalefetin gelecekte bazı temel noktalarda birleşmesi ve daha güçlü ve daha nitelikli ve toplumsal/siyasal bir muhalefete dönüşmesi mümkün mü sorusu çok önemlidir. Herhalde, ancak bundan sonra, yani bu oluşumun güçlenmesi ve giderek siyasallaşması sonrasında, gelecekte küresel hukuk, küresel anayasa, küresel parlamento, küresel yönetim, küresel denetim gibi gelişmelerin ortaya çıkmasını bekleyebiliriz. Bunu şimdiden bilemiyoruz; ancak bugün devletlerin ötesinde, küresel bir toplumun “*cenin*” olarak ortaya çıktığını düşünmek bile umut verici olmakta. Bu toplumu oluşturan gruplar arttıkça ve küresel/toplumsal muhalefet güçlendikçe daha farklı bir geleceğin biçimleneceğini düşünmek de mümkün görünmekte.

Kısaca, bugünkü küreselleşme süreci genişlerken kendi içindeki karşıtlığının da büyüdüğünü söylemek yanlış olmaz. Geçmişte ulusal düzeyde güçlenen kapitalizmin, kendi içinde karşı güçler ve dönüşüm potansiyeli barındırması ve piyasa toplumundan toplumsal sistemle bütünleşen bir piyasa ekonomisine geçişin sağlanması gibi (Karl Polanyi, 73, 249), bugün de küreselleşen kapitalizme içkin karşı güçlerden söz edilmekte ve bir yandan toplumsal düzeyde dayanışma ve bütünleşmeye sağlayacak yeni arayışlar, öte yandan küresel piyasayı küresel bir siyasete bağlama istemleri gündeme gelmektedir. Her iki alanda da Avrupa çıkışlı arayışların başı çektiğini söylemek de yanlış olmaz. Avrupa’da, bir yandan sosyal vatandaşlığı ve refah toplumunu sürdürecektir siyasal ve sosyal arayışlar yükselirken (John Andersen, 1999), bu istemlere küreselleşmenin dönüştürülmesi yönündeki istemler de eşlik etmektedir. Kuşkusuz küresel kapitalizmin dönüşümü, ulusal düzeyde gerçekleşen dönüşümünden daha uzun sürecek ve daha zorlu bir mücadeleyi gerektirecektir. Büyük ve parçalanmış bir coğrafyada, yalnız eşitsizliklerin değil büyük farklılıkların öne çıktığı bir dünyada ve küreselleşmenin karşısında yer alan heterojen güçler arasında işbirliği yaratılması da, ortak bir politikaya varılması da zor. Bu nedenle, reel küreselleşmenin getirdiği sorunları gibi Batı düşmanlığı veya yabancı düşmanlığı, küresel terör ve milliyetçilik, köktendincilik gibi akımlar da birer tehlike olarak karşımızdadır. Ancak, yaşadığımız dünyanın bu tehdit ve tehlikeleri atlatması, tümüyle değilse de önemli ölçüde küresel ve toplumsal sorunlara karşı gösterilecek duyarlılık ve çözümler konusundaki niyetin ciddiyetine de bağlı görünmekte.

Sonuç olarak, küreselleşmenin veya bugünkü dünya düzeninin dönüştürülmesinden söz eden her görüş için, tüm ulusal ve uluslararası aktörleri, bütünlükçü bir insan hakları anlayışını, hukukun üstünlüğünü, küresel düzeyde demokratikleşmeyi dikkate alacak bir “*küresel anayasa veya küresel sözleşme*” ile bu sözleşmenin uygulanmasında etkin bir rol oynayacak uluslararası bir denetimin varlığı büyük önem taşımaktadır. İnsan hakları alanında ulusal ve uluslararası hukuk emeklerken, küresel ekonominin dayatmalarıyla ekonomi alanında giderek uluslararası nitelik kazanan kurallar getirilmekte ve böyle bir gerçeklik karşısında farklı çıkarlar arasında dengenin sağlanması için de, ekonomik dayatmalar karşısında insanların ve toplumların ihtiyaçlarını gündeme getirilebilmesi için de, ekonomik bütünleşme kadar sosyal açıdan da bütünleşmeyi sağlayacak bir “*küresel-bütünleşme hukuku*” yaratılması anlamlı görünmektedir. Ancak, böyle bir bütünleşme hukuku yaratılmasının önündeki yığıla engel bir yana, küresel bir sözleşmenin ne kadar bağlayıcı olacağı veya uygulamayı ne kadar değiştireceği konusu da kuşkuludur. Küresel düzeyde demokratik bir siyasetin işlerlik kazanması ve insan haklarının küresel düzeyde güvenceye kavuşması önemlidir; ancak genel olarak ekonomik ve siyasal sistem tartışması yapmadan böyle bir dönüşüm gerçekleşmeyeceği gibi, uygulanan politikalarda ciddi bir değişim de gerçekleşemez. Geçmişte ulusal devlet içinde kapitalizmin dizginlenmesini sağlayan siyasal mekanizmaların şimdi küresel düzeyde harekete geçirilmesinin istemek, yani ekonomiyi küresel/siyasal/toplumsal sistemin bir parçası haline getirmek gerekmektedir. Öte yandan, ekonomiyi siyasal ve toplumsal sisteme bağlarken, birçok boyutuyla kapitalist mantığı ve ekonominin anlamını sorgulamaya ihtiyaç var. Örneğin artan eşitsizlik ve adaletsizlikler kadar yeryüzünün artan sorunları nedeniyle de ekonomik büyümeyi sorgulamaya, biçimselleşen ve işlevsizleşen demokrasi karşısında siyasetin ve demokrasinin anlamı ve işlevi konusunu yeniden ele almaya, büyüyen zenginlik kadar yoksulluğun ve işsizliğin de artması nedeniyle refah anlayışından dayanışma ahlakına, çalışmanın anlamından çalışma koşullarına kadar birçok konuda yeniden düşünmeye ihtiyacımız olduğu yadsınamaz. Post-modern bir dünyada böylesi büyük dönüşümleri gerçekleştirmek değil düşünmek bile zor görünse de, hem endüstri sonrası toplumunun hem küresel toplumun hem de yeryüzünün devrimci nitelikte düşünce

değişikliklerine ihtiyacı olduğu ortada. Bu da, genel olarak ve özetle kapitalist mantığın ve kapitalist büyüme modelinin sorgulanması çevresinde yapılabılır görünüyor

Prof. Dr. Meryem Koray
Yıldız Teknik Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

-Kaynakça

Akyüz, Y.; Flassbeck, H.; Wright, R.K. (2003), “Küreselleşme, Eişitsizlik ve İşgücü Piyasası”, *İktisat Üzerine Yazılar I-Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar*, der. A.H.Köse; F. Şenses; E. Yeldan, İletişim Yay. İstanbul.

Barber, B. R. (2000), “Can Democracy Survive Globalization?”, *Government and Opposition*, Summer, Cilt 35 (3).

Bauman, Z. (1998), *Globalization*, Cambridge

Braudel, F. (1996), *Medeniyet ve Kapitalizm*, İz Yay. İstanbul.

Beck, U. (1997), *What is Globalization?*, Polity Pres, Cambridge.

Boratav, K.(2003), *Türkiye İktisat Tarihi*, 7. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara

Chomsky, N. (2000), *Dünya Düzeni: Eskisi Yenisi*, Metis Yay. İstanbul.

Clark, I. (2000), *Globalization and Fragmentation*, Oxford University Pres.

Deacon; B. (1999), *Socially responsible globalization: a challenge for the European Union*, Finnish Ministry of Social Affairs and Health,
<http://www.vn.fi/stm/english/tao/publicat/deacon/contents.htm>

Falk, R. (2001), *Yırtıcı Küreselleşme*, Küre Yayınları, İstanbul.

Fukayama, F. (tarihsiz), *Tarihin Sonu mu?*, Rey Yayıncılık, Kayseri.

George V.; Wilding, P. (2002, *Globalization and Human Welfare*, Palgrave, London.

Giddens, A. (2000), *Elimizden Kaçıp Giden Dünya*, Alfa, İstanbul.

Gilpin, R. (2000), *The Challenge of The Global Capitalism*, Princeton University Pres.

Habermas, J. (1984), “Siyasal Katılım Kendi Başına Bir Değer mi?”, *Toplum ve Bilim*, 27 Güz 1984; 71.

Habermas, J. (2001), “Why Europe Needs a Constitution”, *The Left Review*, 11, September-October

Hard M.; Negri A. (2001), *İmparatorluk*, Ayrıntı Yay. İstanbul.

Held, D. (1990), *The Contemporary Polarization of Democratic Theory: The Case for a Third Way*, *New Developments in Political Science*, der. Adrian Leftwich, Edward Elgar Publishing.

Hirst P ve Thompson G. (1996), *Globalization in Question*, Polity Pres, Cambridge.

Jacobi, O. (2000) "Transnational trade union cooperation at global and European level-opportunities and obstacles", *Transfer*, 1.

Köse, A.H.; Öncü, A. (2003), "İktisadın Piyasası, Kapitalizmin Ekonomisi", *İktisat Üzerine Yazılar 1-Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar*, der. A.H.Köse; F. Şenses; E. Yeldan, İletişim Yay. İstanbul.

Latouche, S. (1993), *Dünyanın Batılılaşması*, Ayrıntı Yay. İstanbul.

Liebfried S.; Pierson P. (2000), "Social Policy", *Policy-Making in the European Union*, (der) Wallace H. ve Wallace W. Oxford University Press, Newyork.

Lockwood, D. (1999), "Civic Integration and Social Cohesion", *Capitalism and Social Cohesion*, Palgrave, Macmillan, London.

Marx K.; Engels F. (1976), *Seçme Yapıtlar*, Sol Yayınları, Ankara.

McGrew, Anthony (2002), "Between Two Worlds: Europe in A Globalizing Era", *Government and Oppostion*, Summer cilt 37 (3).

Mishra, R. (1998), "Beyond the Nation State: Social Policy in an Age of Globalization", *Social Policy and Administration*, 32 (5).

Mishra, R. (2001), "Alternatives to Neoliberalism: Change and choice in welfare globalization", <http://www.richis.org/health/2001/sp091340.pfd>.

Moore, M. (2003), *Sınırların Olmadığı Dünya*, CSA Yayın ajansı, İstanbul.

Ohmae, K. (1990), *The Borderless World: Power and Strategy in the Interlinked Economy*, Fontana, London. ,

Olofsson, G. (1999), "Embeddedness and Integration", *Capitalism and Social Cohesion*, Palgrave, Macmillan, London.

Petersmann, E.U. (2003); "Time for a United Nations 'Global Compact' For Integrating Human Rights into <http://www.ejil.org/journal/Vol13/No3/art1.html>.

Petrella, R. (1996), "Globalization and internationalization. The dynamics of emerging world order" *State Against Markets: The Limits of Globalization*, der. R. Boyer ve D. Drache, London; Routledge.

Petras, J. (2003), *Küreselleşme ve İmparatorluk*, Cosmopolitik Kitaplığı, İstanbul.

- Pierson, P.; Liebfried, S. (1996), "Welfare state limits to globalization", *Politics and Society*, 26 (4).
- Pieterse, J. N. (1999), "Europe, Travelling Light: Europeanization and Globalization", *The European Legacy*, Vol 4, (3).
- Polanyi, K. (2000), *Büyük Dönüşüm*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Patomaki, H. (2001), *Democratising Globalisation, The Leverage of the Tobin Tax*, Zed Book, London.
- Rhodes, M. (1996) "Globalization And West European Welfare States: A Critical Review Of Recent Debates", *Journal Of European Social Policy*, 6 (4).
- Rodrik, R.(2000), *Yeni Küreselleşen Ekonomi ve Gelişmekte Olan Ülkeler*, Sabah Kitapları, İstanbul, 2000.
- Robertson, R. (1992), *Globalization-Social Theory and Global Culture*, Sage Publications.
- Schedler, A. (1997), "Introduction: Antipolitics-Closing and Colonizing The Public Sphere", *The End of Politics*, Andreas Schedler (Der), Macmillan Press, UK.
- Shaw, M. (2000), *Theory of the Global State*, Cambridge University Pres.
- Shutt, H. (2003), *Yeni Bir Demokrasi, İflas Etmiş Dünya Düzenine Alternatifler*, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Stevenson, T. (2002), "Globalization: Marketization and Power", *Scandinavian Political Studies*, 25 (3).
- Stiglitz J. (2002), *Küreselleşme-Büyük Hayal Kırıklığı*, Plan B, İstanbul.
- Sweezy, P. (2004), "Finans kapitalin yükselişiyle güç odağı yer değiştirdi", *İktisat Dergisi*, S.451
- Tobin, J. (1978), "A Proposal for Monetary Reform", *The Eastern Economic Journal*, (4).
- Yeldan, E. (2003), "Neoliberalizmin ideolojik bir söylemi olarak küreselleşme", *İktisat Üzerine Yazılar 1-Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar*, der. A.H.Köse; F. Şenses; E. Yeldan, İletişim Yay. İstanbul.
- Yeates, N. (2002), "Globalization and Social Policy", *Global Social Policy*, 2 (1).
- Wallerstein, I. (1992), *Tarihsel Kapitalizm*, Metis Yay. İstanbul.
- Wallerstein, I. (1998), *Liberalizmden Sonra*, Metis Yay. İstanbul.
- Wivel, A (2004), "The Power Politics of Peace: Exploring the Link Between Globalization and European Integration from a Realist Perspective", *Journal of the Nordic International*, Vol 39 (1).
- Wood, E.M. (2003), *Kapitalizm Demokrasiye Karşı, Tarihsel Maddeciliğin Yeniden Yorumu*, İletişim, İstanbul.

World Bank, (2000), *World Development Report 1999/2000*, Oxford University Press,.